

2022-03

jaargang 53
nummer 3
april 2022

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Frankrijk
in het jaar
2440

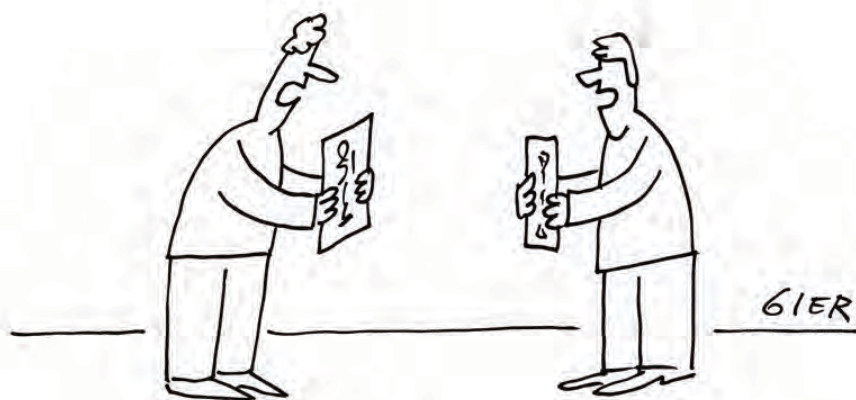
Het
bewustzijn
doordacht

Kijk eens
anders naar
'woke'

Conditionering,
geweten
en geloof

ALTERNATIEVE OORLOGSVOERING
MET CARTOONS IN OEKRAÏNE !

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voorkant: foto van Buro Millennial op www.pexels.com

Achterkant: Jouko de Boer van Drukkerij Image Team
controleert een Vrijdenker-drukproef (foto R. van Elst)

De Vrijdenker

jaargang 53 • nummer 3 • april 2022

I N H O U D

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie/Bestuur	2
Een druppel rede in een poel van verwarring: The Secular Web	Anton van Hooff	3
Het jaar 2440	Kenneth van Oost	3
Het dier mens	Anton van Hooff	7
Een zeer korte geschiedenis van het Westers atheïsme	Joseph H. McKenna	9
Reactie op <i>Woke in de collegezaal</i> van Floris van den Berg	Riana Zandbergen	12
Een constructief appèl tot veganisme; boekreview van <i>Waarom we geen hondenmelk drinken</i> van Willem Vermaat	Sven Borghart	13
Teilhard de Chardin, een miskend genie	Harry Ansems	15
Boekbespreking van <i>Wokabulary</i> van Floris van den Berg	Enno Nuy	19
Gewetensdwang en religieuze conditionering - 2	Herman Reimes	21
Ingezonden brieven		24
Oud-testamentische moraal in Tennessee: Geen religie dan ook geen lgbt!	Maarten Gorter	25
Doordenken over bewustzijn	Eelko de Vos en Anton van Hooff	26
Vanuit de bestuurskamer De Vrije Gedachte	Jaap van Dijk	30
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	32

Beste lezer,

Deze Vrijdenker voelt anders aan en ziet er anders uit, vooral binnenin. Het DVG-Bestuur heeft erin toegestemd om een vijftal nummers in kleur en op andere papiersoorten te laten drukken en zal dan beslissen over hoe we verdergaan. Wij hopen dat het blad zo extra bij u in de smaak valt.

De redactie.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jaap van Dijk – secretaris
Jacques Honkoop – penningmeester/vice-voorzitter
Leon Houtzager (a.i.)
Fabian van Langevelde

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Kerkstraat 64A, 1687 AS Wognum
tel. 06-18295049

E-mail: secretaris@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie hieronder in het Colofon van dit blad.

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Houtzager - van Dijk - Honkoop

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Herman Reimes
Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Kerkstraat 64A, 1687 AS Wognum
tel. 06-18295049

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Een druppel rede in een poel van verwarring: THE SECULAR WEB

door *Anton van Hooff*

Werkend aan een boek over de polemiek tussen antieke critici en christelijke geloofsverdedigers verdrink ik in de publicaties die het verhaal van Jezus van N., zoals verteld door de vier evangelies, verheerlijken. De antieke skeptici Kelsos (Celsus), Porphyrios en Julianus de Afvallige fileerden daarentegen overtuigend de Blijde Boodschappen van Marcus, Matteüs, Lucas en Johannes: wat een ongeloofwaardige onzin en nog wel gedebiteerd zonder samenhang, vol tegenstrijdigheden en in een povere taal – een gruwel voor de literair geschoolde bestrijders van het christendom.

Meewarig stemmend is de overvloed aan antieke en moderne pogingen om de evangelies te redden: ze waren toch bedoeld voor simpele zielen (maar de taal is dat geenszins!). Eigenaardigheden worden tegenwoordig

weggeredeneerd door moderne benaderingen van teksten in stelling te brengen, zoals verhaalkunde (narratologie) en sociolinguïstiek. Zo zou het evangelie van Marcus zich sociaal en taalkundig typisch tot de plattelanders van Palestina richten. Die theorie is simpel te weerleggen: waarom vertaalt Marcus Aramese uitdrukkingen in het Grieks, terwijl het Aramees de spreektaal van het land was?

Narratologische reddingspogingen bestaan in het vergelijken met antieke literaire genres, de biografie en de historiografie. Ik voel op mijn klassieke klompen aan dat de evangelies niets hebben van levensbeschrijving of geschiedschrijving, maar waar vind ik adstructie van mijn afwijzing? Zwemmend in de poel van evangelieverheerlijking kwam ik op het internet een artikel tegen dat aan mijn behoefte voldeed. Matthew Wade Ferguson, collega-classicus, bewijst in 'Ancient Historical Writing Compared to the Gospels of the New Testament' systematisch dat de evangelies in geen enkel opzicht voldoen aan de kenmerken van antieke historiografie.

Het stuk staat op The Secular Web, dat als ondertitel heeft: A Drop of Reason in a Pool of Confusion. De webstek wordt onderhouden door de Internet Infidels Inc. Via de zoekfunctie op de startpagina zijn allerlei sterke stukken op te diepen, zoals met *belief*, *creation* en *gospel*.

THE SECULAR WEB
A DROP OF REASON IN A POOL OF CONFUSION

Het jaar 2440

door *Kenneth van Oost*

Denken over wat de toekomst brengen kan, gaat bijna onvermijdelijk met angst gepaard, omdat de toekomst zo heel anders kan uitpakken dan we hopen. George Orwell was met zijn beroemde boek "1984" waarlijk niet de eerste die zich met het schrijven van utopische romans bezighield. Al in 1771 schreef de Fransman **Louis-Sebastien Mercier** ► *L'an 2440, rêve s'il fût jamais ...* Het jaar 2440, een droom als er ooit één was ... [1]

Het boek

L'an 2440 is één van de meest populaire, doch ook controversiële romans van de 18e eeuw. Het is een van de eerste science fiction boeken en het eerste werk dat een utopische fictie plaatst in de toekomst, in plaats van op een verre afgelegen onbekende plaats in ons heden. Wij hebben hier te maken met wat een *anticipatieroman* wordt genoemd. Door middel van futuristische fictie ontwikkelt de auteur zijn filosofische en politieke droom. Hij wil een alternatieve geschiedenis neerschrijven over een tijd die niet bestaat.

(Modern) toekomstbeeld van Parijs

Om allerlei redenen hadden mensen en instanties het moeilijk met dit boek. Door de controversiële kritiek op het Ancien Régime (de periode vóór de Franse Revolutie (1789)) en het seculiere beeld waaraan de ideeën en voorstellen werden opgehangen werd het boek verboden ... door de Heilige Stoel (1773, pauselijke rechtsbevoegdheid) en later door de Spaanse Inquisitie (1778). Het kreeg zelfs een plaats in de Index Librorum Prohibitorum[2]; het bevatte te veel subversieve propaganda. Maar het bleek een onmiddellijke, doch clandestiene bestseller met een veronderstelde oplage van 60.000.

Het was blijkbaar bepaald niet makkelijk voor Mercier om zich als auteur van het boek te doen gelden, hij kon ternauwernood aan de guillotines ontsnappen. Eerst werden Jean-Jacques Rousseau (1712- 1778) en Voltaire voor de schrijver aangezien. Op het einde van de jaren 1770 claimde Mercier uiteindelijk het schrijverschap. De betekenis ligt hierin dat vele zaken die Mercier in zijn boek neerschreef als waanzin werden aangemerkt, al zou de Franse Revolutie veel van zijn profetieën vervullen. Hij beschouwde zich dan ook als één van de aanstichters. Dat valt moeilijk tegen te spreken, aangezien de revolutie bevestigde wat hij voorzag. Maar een zelfgenoegzame opgeblazenheid was hem ook niet vreemd. Zo beschuldigde Mercier Descartes (1596-1650) van dwalingen door de vrijheid van denken uit te vinden (*Ik denk dus ik ben*). Descartes, beweerde Mercier, legde de basis voor revoluties en contrarevolutionaire stromingen en daardoor maakte hij zich schuldig aan terreur. Hij maakte zich ook behoorlijk boos op Voltaire (1694-1778), die hij ervan betichtte de moraal te hebben vernietigd door religie aan te vallen. Ook Copernicus (1473-1543) en Newton (1642-1727) werden door hem zwaar op de korrel genomen. Hij ridiculiseerde hun bevindingen inzake het zonnestelsel en de zwaartekracht.

Het verhaal

We kunnen niet zeggen dat alles begint op een zonnige morgen. Het boek barst los met een hevige discussie tussen het naamloze hoofdpersoonage (vermoedelijk Mercier

zelf) en een vriend-filosoof over de grote onrechtvaardigheden die heersen in het Parijs van die tijd. Onze hoofdfiguur valt achteraf in een diepe slaap en ontwaakt meerdere eeuwen later. Hij slentert door de straten van de nieuwe stad en noteert alles wat hem aantrekt in het futuristische Parijs. Openbare plaatsen zijn gereorganiseerd en 's nachts zijn de straten en pleinen zó helder verlicht dat er geen donkere plekken (schaduwzijden) overblijven. Op deze manier, zo meent men, krijgen geweld en misdaad geen kans.

Monniken, priesters, hoeren, bedelaars en soldaten zijn niet langer nodig; belastingen, gilden en export;

koffie, thee en sigaretten, zulke beroepen, instituten en producten zijn beoordeeld als zinloos, immoreel en de ellende die voortkomt uit het roken en drinken is de mate aan bevrediging die men ervaart niet waard.

Alhoewel Mercier luidkeels protesteerde tegen de mogelijke verspreiding van kennis onder de massa, laat hij in 2440 zien dat het onderwijs zich heeft gemoderniseerd en zich nog enkel bezighoudt met intelligentie en 'cognitieve vaardigheden'. Mercier heeft echter geen hoge dunk van de benadering waarbij wordt geprobeerd (arme, domme, boeren) mensen iets bij te brengen. En bij de stellingname dat men aan mensen een gedegen gedetailleerde uitleg verschuldigd is, gaat Mercier helemaal over de rooie. (Aan het eind van deze tekst zal dit worden uitgediept).

Deze vorm van sociale afsluiting geeft nauwkeurig genoeg weer hoe Mercier de zaken die hij al in zijn eigen tijd afkeurt, weersinwekkend vindt en in de toekomst berooft van hun bestaan. Hij doet bijvoorbeeld zijn best om alle lelijkheid van de literatuur van voor 2440 als excuus voor boekverbrandingen te gebruiken. *"Het kan toch niet dat boeken eerst worden geschreven en dan doordacht? De toekomstige bibliothecarissen hebben gelijk als zij, weliswaar zorgvuldig, al deze onzin vernietigen (verbranden)."* Enkel de meest waardevolle werken werden samengebracht ... één enkele kamer was blijkbaar genoeg, want schrijvers die hun gedachten lieten verdrinken in een zee van nutteloze woorden werd het zwijgen opgelegd. (Enkel auteurs zoals Mercier doorstaan de test!) Er is heel weinig waar Mercier géén verandering in wil krijgen, maar als wij ons verdiepen in de standpunten die hij inneemt, loopt geloof (geloven) als een krachtig en dwingend argument onder zijn opvattingen door.

Slavernij en kolonisatie

Zo impliceren, zoals voorgesteld in het boek, het afschaffen van de slavernij en pogingen tot dekolonisatie dat Mercier bijna onontkoombaar de lof zwaait over de Westerse cultuur en dan meestal haast geobsedeerd was

door wat toen de *Franse cultuur* was. Hij schrikt er niet voor terug om het weldadige karakter van het Frans patriottisme dik in de (witte) verf te zetten waarbij Frankrijk als (nieuwe) culturele leider de ervaring aan de wereld zal overdragen. Alhoewel, Merciers standpunten inzake slavernij en koloniaal bestuur verschuiven wat door de jaren heen (1771, 1786, 1798), telkens met de nodige nadruk op de menselijke voor((t)uit)gang. Dat wil zeggen, hij paste in sterke mate zijn mening aan naargelang het nastreven van de Verlichtingsidealen en het geloof in het Frans nationaal kunnen met de tijd evolueerden. Slavernij afschaffen klinkt overtuigend humaan en bevreemdend maar het *mag niet de Franse ondernemingsgeest tegenaan*. Je zou ook kunnen stellen dat het Franse verhitte economisch-nationalisme de vorm van de slavernij bepaalt. Mercier beschouwde deze niét als te onderscheiden zaken!

Deze dingen spreken misschien vanzelf voor iemand zoals Mercier, die als verhalend leitmotiv in zijn eigen boeken er verbaasd van opkeek een beeld van een zwarte man aan te treffen; een zwarte man die nota bene met het zwaard van rechtvaardigheid een einde maakte aan de slavernij en koloniale heerschappij in de Nieuwe Wereld. Deze door Mercier, Raynal (1713-1796) en Diderot (1713-1784) ontwikkelde literaire figuur kwam wonderwel tot leven in Toussaint Louverture (1743-1803), leider van de slavenopstand in Saint-Domingue (Haïti) in 1790. Het is zeker zo dat Haïti en haar bevolking de mogelijkheden die het afschaffen van de slavernij hen bood nooit overtuigend hebben benut. Het land is altijd arm en instabiel gebleven. We mogen ook niet te kwader trouw zijn. Mercier kan het cognitief vermogen waarover hij beschikt vrij gebruiken om zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven hoe een wereld zonder slavernij en slavenhandel in elkaar zou zitten, maar we mogen hem niet met de vinger wijzen als nu of in de toekomst mensen naar believen over lijf en geest van anderen willen beschikken. Men hoeft alleen maar stil te staan *“bij de burger die beroofd is van de opbrengst van zijn arbeid, door behoeften die onophoudelijk vernieuwd worden, voortdurend beperkt in de meest legale middelen om geluk te verwerven.”* (Raynal) [3]

Vrouwen, vrouwenrechten en gendergelijkheid

Ondanks de progressieve inslag van Merciers ideeën en standpunten blijft de betrekkelijkheid ervan helaas overeind. Wie zich eerlijk over de meningen en verklaringen bezint, moet, dunkt me, sterk de indruk krijgen dat hij een verborgen, conservatieve agenda erop na houdt. Dat is het duidelijkst wanneer hij de nogal bizarre patriarchale attitude inzake vrouwen en vrouwenrechten in 2440 ter sprake brengt. Mercier stelde duidelijke, doch paradoxale grenzen aan de rol die vrouwen konden hebben. Vrouwen hadden weliswaar een belangrijke rol te spelen in de samenleving doch enkel als echtgenote en moeder. Totaal ondergeschikt aan hun echtgenoot, zijn deze ‘ideale vrouwen’ niet alleen trouw, gehoorzaam, perfecte huisvrouw en moederlijk liefdevol maar ook het toonbeeld van deugd en de bewaaksters van de publieke moraal. (Het is bepaald roerend en hartverwarmend, ook al huivert men bij de gedachte hoe **Robespierre** (1758-1794) de idee van de deugd heeft misbruikt). *“Bevrijd”* van de nood om buitenhuis te werken, zijn zij nu *“vrij om zich geheel te geven, toe te wijden aan de taak*

voor welke God hen exclusief heeft geschapen ... kinderen baren, voor man en familie zorgen en de familiale waarden hooghouden en belichamen.” Deze lompe, onbehouden ongevoeligheid zonder excuus te zoeken voor wat Mercier als de werkelijkheid ervaart, moeten we in de context van zijn tijd plaatsen. De Verlichting was in volle ontwikkeling maar het was Merciers overtuiging dat (vooral) vrouwen binnen de feitelijke beleving van de dingen té ver waren afgedwaald van hun *“natuurlijke zelfstaat”*, een gevaarlijke disharmonie scheppend in het *machtsevenwicht tussen man en vrouw*. Deze onbalans is in 2440 in zijn geheel ongedaan gemaakt ... de patriarchale macht kent grenzen noch beperkingen! De vraag, zo expliciet aanwezig in de idealen van de Verlichting, naar (gender)gelijkheid is in Merciers opinie een grote fout. Volgens hem waren er biologische redenen waarom vrouwen, in alle omstandigheden niét konden wedijveren met mannen. *“Ondergeschiktheid is een natuurlijke wet”*.

Tot op zekere hoogte is deze opvatting, zoals reeds aangegeven, gekoppeld aan de periode waarin Mercier leefde. Toch bevat de tekst voor die tijd wel progressieve standpunten. Vrouwen konden in alle omstandigheden niet wedijveren met mannen, onderdanigheid is regel, doch van gedwongen huwelijken was geen sprake, alles wat het huishouden, sociaal leven en burgerlijke waardigheid betreft is gebaseerd op de liefde tussen twee mensen (hoogstwaarschijnlijk tussen man en vrouw). Echtscheiding is geen probleem (legaal), bruidsschatten zijn verboden, maar het ideaal voor de vrouwen is, toch, naast ‘vrijheid’, hun ‘devote’ toewijding tot een leven binnenkamers en zich te gedragen als ‘goede echtgenotes en moeders’! Op die manier worden wij tot de veronder-

derstelling gebracht dat het 18^e-eeuwse Parijs beheerst werd door corruptie, discriminatie en onrechtvaardigheid waarbij de socialiteit ten onder gaat aan slechtheid en bederf. Het Parijs anno 2440 daarentegen is perfect in lijn met de idealen van de Verlichtingsfilosofie van Rousseau. De stad zelf voelt luch-

tig aan, een verheerlijkt stadsleven met de mogelijkheden tot het vinden van werk, veiligheid, ontspanning en sociaal contact. Het klimaat zacht en mild. Er is geen formele religie en ook geen leger.

Mercier wilde met zijn kritiek toewerken naar een rustige vredelievende revolutie door de Verlichtingsidealisme na te streven, een seculiere filosofie te omarmen welke de mens in staat zou stellen een rechtvaardiger samenleving en een internationale gemeenschap te creëren. Maar hij gaat van hieruit een agressieve confrontatie aan met wat hij zo liefheeft! In zijn utopisch denken laat hij altijd plaats voor het volk, voor de mensen waarvoor hij het geluk tot ongekende hoogtes wil opdrijven. Maar hij blijft sceptisch waar het gaat om de idee dat men erop kan vertrouwen dat de plannen van het volk niet op een of andere manier uit de hand lopen. Daar is de nakende revolutie (1789-1799) niet vreemd aan en zeker het schrikbewind (la Terreur) van Robespierre dat berustte op kracht, illegaliteit en repressie.

Religie en geloof

De noden van het Franse volk zijn té groot en té reëel om ze over te laten aan een alom heersende koning of aan een eenzijdig (politiek) denker. Voor Mercier was een koning-filosoof dé heerser die de ideale staat mogelijk moest maken. Juist daarom dienen wij de manier waarop hij daaraan vorm wil geven te benaderen met de nodige achterdocht. Frankrijk in 2440 is geen koninkrijk noch een aristocratie, er is geen kerkelijke hiërarchie en het is zelfs geen democratie. Alle burgers zijn gelijk, enkel aan de hand van hun natuurlijke verschillen in kunnen, deugd en vaardigheden is er onderscheid te maken. De burgers in 2440 ambiëren het goede zowel voor de staat als voor elk individu. Achteraf met enige kritische blik bezien lijkt Mercier zichzelf in de rol van de koning-filosoof te willen duwen. Immers, hij probeert vat te krijgen op het staatkundig bestel van Frankrijk ... kleinsteds, met stemrecht en met een grote nadruk op het herstellen van oude sociaal-politieke instituten zoals de Senaat, om politieke en burgerlijke zaken terug te plaatsen in de context van Frankrijks sociaal-culturele ontwikkeling en doelen.

Wat wij ook mogen denken van het zogenaamd Verlichtingsniveau waarop Mercier het Frankrijk van 2440 beschrijft, het is geen wereld die voor ons overtuigingskracht bezit. Bepaalde aspecten van de opvattingen waren voor die tijd extreem progressief, zelfs schadelijk, maar het raam waardoorheen Mercier naar de wereld van én 1770 én 2440 kijkt weerspiegelt de christelijke waarden, meningen, verhoudingen en opvattingen. Precies zoals het geloof en de clerus door de geschiedenis heen ons beletten vat te krijgen op wat wij deden en dachten, zo probeert Mercier de mensen tot een sterke afdwingbare moraal te bewegen. Als we niet willen dat wij de controle opnieuw verliezen (zoals tijdens het verloop van de Revolutie) dan moet er een sterke maatschappelijke verdedigingslinie in de samenleving worden ingebouwd. Net zoals voorgaande auteurs de neergang van de literatuur hebben veroorzaakt, zo zal het nauwelijks verwondering wekken dat de aanklacht tegen onderwijs voor de massa en de openlijk discriminerende houding tegenover vrouwen te maken hebben met het (religieuze) standpunt van Mercier.

Het is niet zo moeilijk de betekenis hiervan in te zien, het ligt immers voor de hand dat *geloof* belang heeft bij het laten voortduren van de noodzaak te voorkomen dat mensen kennis opdoen en atheïsten zouden worden. Mercier is overigens een uitgesproken tegenstander van het atheïsme ... hoe dit te rijmen valt met het oogmerk om van Frankrijk een seculiere staat te maken ...? Als men inderdaad een atheïst zou 'ontdekken' dan moet men hem verplichten een ijverige cursus experimentele natuurkunde te volgen. Wat, volgens Mercier, "*genoeg zou moeten zijn om hem te overtuigen dat wetenschap (natuurkunde) in de eerste plaats, in dienst van het geloof, dient om ons de heilige werken en de wil van god beter te laten begrijpen.*"

Een atheïstische god? Een aardige paradox!

Vandaar is het maar een kleine stap om te proberen alles wat geloof (religie) in de weg zit te ontdoen van enige relevantie. Zoals reeds in het begin vermeld, gaat Mercier helemaal over de rooie als de vurige wens wordt uitgesproken in onderwijs te voorzien en 'dingen die mensen niet begrijpen' helder uit te leggen en van commentaar te voorzien. Het lijkt erop dat Mercier, alhoewel hij Frankrijk in 2440 seculier en religievrij maakt, door de massa de toegang tot objectieve kennis te ontfangen, tracht de traditie van katholieke opvattingen en tradities in stand te houden. Subtiel, stilletjes, wat niet zo gauw opvalt, slinks en sluw onderwerpen aan het dogmatische karakter van het geloof. Zo stelt hij zich de vraag of het geloof nu het beste is, het enige authentieke? Niets is beslist, iedereen mag geloven wat hij maar wil, maar mocht god dan toch het atheïsme boven het katholiek geloof verkiezen, dan vraagt Mercier (aan god!!) hem de ogen te openen en de duisternis uit zijn geest te verwijderen. Mercier zal god volgen in zijn keuze en trouw blijven aan Zijn orders ... dus atheïst worden? Een aardige paradox! Misstappen zijn mogelijk, want ieder van ons is uniek. Maar om deze te kunnen vergeven is het misschien toch beter om in zekere zin afstand te doen van ons recht om na te denken of kritiek uit te oefenen. Hij (de atheïst) die een intelligente schepper ontkent, zal niet alleen als een gek worden beschouwd, maar ook als een perverseling uit naam van de (religieuze?) wet worden verbannen, want hij is een constante bedreiging voor de publieke orde.

Tot slot

Het is mij duidelijk, althans volgens wat Mercier vooropstelt voor het jaar 2440, dat hij blijft rekenen op het bestaan van enig (katholiek) geloof. Dat komt voor een deel ongetwijfeld door de manier waarop hij geloof (in 2440) benadert. Alle beelden, ornamenten, aanbeden figuren en heiligen zijn uit de kerk en het geloof verdwenen, want ze hielden de mensen weg van de échte eredienst. Dat is voor Mercier het opdragen van de mis. Het geloof is in 2440 verworden tot de puur evangelische functie... overzichtelijk, verlost van de angst voor en de twijfel over... En toch is deze benadering, een andere sociale structuur overwegen, zoals de meeste commentaren opperen, in werkelijkheid, voor Mercier, slechts een masker voor een vorm van idealisme die verlangt om Frankrijk op te kuisen, te resetten, terug te brengen naar het essentiële waarvoor Frankrijk wordt opgemerkt en waarvoor over La France wordt gesproken.

Alhoewel, terwijl het hele verhaal van Frankrijk in 2440 expliciet kan gaan om het volkomen lofwaardige doel om impliciet inderdaad Frankrijk te ontdoen van alle gespuis, onvrede en onrechtvaardigheid, kan het heel goed zijn dat Mercier, met het treffend neerzetten van personen (man/ vrouw) of situaties (geloof/slavernij) [spottend] heeft willen aantonen dat er best wel dreigende, afwijkende of zorgwekkende dingen gebeurden in het Parijs van 1770. Dan is 2440 geen anticipatie roman maar een satire. En moeten wij wat Mercier vooropstelt niet al te zwaar nemen. Er is nog hoop voor de toekomst.

[1] Louis-Sébastien Mercier (1740-1814) was een Franse schrijver en politicus. Hij was een van de meest productieve schrijvers van zijn tijd.

[2] Lijst van verboden boeken die katholieken niet mochten lezen omdat ze verwerpelijk werden geacht.

[3] Guillaume-Thomas François Rayal, schrijver, denker en priester. Zijn abolitionistische (streven naar afschaffing van de slavernij) stellingname veroorzaakte veel ophef.

Verder lezen?

Riikka Forsström, Possible Worlds, The idea of Happiness in the Utopian Vision of Louis-Sébastien Mercier.

Peter Rollins Atheïsme.

www.persee.fr (Sciences et religion en 2440)

Het dier mens

door **Anton van Hooff**

De mens is toch meer dan een gewoon dier, niet? Voor gelovigen van allerlei pluimage is de superioriteit van de mens een vanzelfsprekend uitgangspunt. In de abrahamitische godsdiensten heeft God de mens als bekroning van de schepping in het leven geroepen; joden- en christendom en islam hebben het verhaal van Adam en Eva in het paradijs gemeen. Helaas ging het daar fout door een verkeerde fruit-consumptie, maar de erfzonde deed niets af aan de positie van de mens aan de top van de schepping. In de CDA-ideologie geldt de mens als Gods rentmeester, aangesteld als beheerder over Diens schepping.

Van Hooffen voor aap

Het geloof in de superioriteit van de eigen soort hebben Eelko en ik bespot in ons artikel over het bewustzijn (elders in dit nummer), als de eigenschap die de mens boven andere dieren zou verheffen. Mensapen zijn een goed tegenargument. Mijn achternaamgenoot de primatoloog Jan van Hooff en ik zijn twee keer samen opgetreden, waarbij we als inleiding verklaarden alleen via de apen met elkaar ver-

want te zijn. Hij legde uit dat mensapen wel degelijk een ethiek hebben, zelfs altruïstisch kunnen zijn, terwijl ik betoogde dat religie niets toevoegt aan de universele morele normen, ja die zelfs ondermijnt door tegen het gebod 'Gij zult niet doden' het moorden in de naam van Jahweh, Jezus of Allah goed te keuren.

De gekerkerde ziel

Ook in de wereld van de oudheid, mijn geestelijke habitat, overheerste de overtuiging dat de mens superieur is. Naast allerlei andere exclusieve eigenschappen zou die een onsterfelijke ziel hebben. In het bijzonder Plato heeft het geloof in zo'n onvernietigbare *psychè* tot een algemeen aanvaarde opvatting gemaakt: het lichaam, *sôma*, was niet meer dan een graftombe, een *sêma*, waarin de ziel gekerkerd zat. Vrijwel alle antieke intellectuelen beschouwden Plato als hun leidsman. Ook Kelsos wordt wel als platonist gezien, maar die opvatting is aanvechtbaar zoals we zullen zien.

Van bijen en mieren

Hij bestreed omstreeks 180 in de *Ware leer* als eerste de christelijke leer – zonder de oude aantijgingen^[1] van kindermoord en incest weer uit de kast te halen. Tot mijn opgetogenheid accepteert hij niet dat de mens als dier iets apart is. 'Alles ontstond niet meer ter wille van mensen dan van redeloze dieren.' Mensen moeten zich van bogen en lansen, helpers en honden bedienen om te jagen, terwijl de natuur de wilde dieren meteen met wapens heeft uitgerust. Pas toen hulpeloze mensen zich organiseerden, waren ze tegen wilde dieren opgewassen. Als het om de rede gaat, voert Kelsos niet knuffelbare huisdieren aan of varkens, die volgens veganist Roos Vonk een ziel hebben, maar mieren en bijen. Die hebben ook een intelligentie. Zij communiceren en bezitten verstand. De ene mier helpt de andere als hij ziet dat die de last niet aankan. De goddelijke voorzienigheid heeft mensen en dieren een eigen plaats gegeven, waarbij de mens geen aanspraak kan maken op superioriteit over een andere soort. Ze maken alle(n) deel uit van een groot geheel, een systeem zouden wij zeggen. 'De godheid bekommert zich om het geheel [...] en is niet vertoerd op de mens, net zo min als op apen of muizen.'

Op afstand bekeken

'Welaan,' stelt Kelsos, 'als iemand vanuit de hemel op de aarde zou neerzien, waarin zou hij dan vinden

dat wat wij doen verschilt van dat van mieren en bijen?' Je kunt dit argument moderniseren: als een wezen van een andere planeet de aarde zou bezien, zou hij dan de mens als het meest succesvolle dier aanwijzen? Misschien beschouwt hij ons wel als een onstuitbare kanker die de eigen habitat onherroepelijk vernietigt.

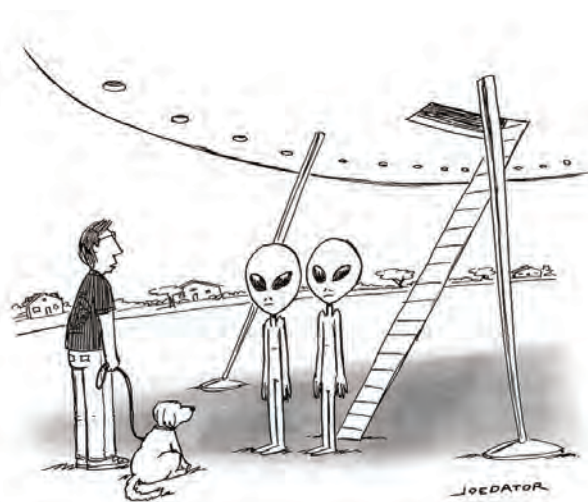
Adam en Eva na de zondeval, dekplaat van een christelijk graf, Sousse (Tunesië); eigen opname.

De Van Hooften bij de Anton-Constandse-vrijdenkerslezing 2014

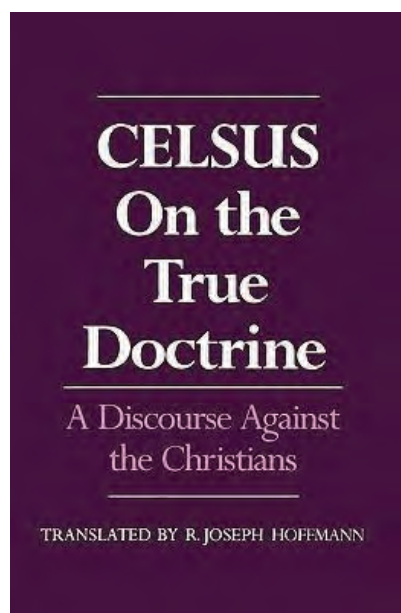
Bijenkoningin omringd door werkbijen

"FYI, if you're here to plunder the Earth's natural resources, you'd better hurry."

F.Y.I.= For Your Information

[1] Het ergert me zeer dat in de krant 'aantijgingen' niet meer wordt verstaan als valse beschuldigingen zoals ik het hier gebruik. Waarschijnlijk is het Engelse *allegations* debet aan de vervalsing.

Een zeer korte geschiedenis van het Westers atheïsme

door **Joseph Hugh McKenna, Ph.D.**
vertaald door **René van Elst**

Waar moeten we beginnen met een geschiedenis van het atheïsme? Zullen we beginnen bij het afkoelen van de kern van de aarde, een paar miljard jaar geleden? Eerder nog? Zullen we beginnen bij de oerknal? Het punt is hier dat er mensen moeten zijn om in goden te geloven of niet te geloven, en miljarden jaren gingen voorbij voordat er mensen op het toneel verschenen. En toen mensachtigen op het toneel verschenen, bestond het atheïsme al vóór het theïsme. Atheïsme was de oorspronkelijke toestand van de mensheid. Het zou miljoenen jaren van evolutie van het humanoïde brein vergen om de menselijke geest zich te laten ontwikkelen tot het punt waarop hij in Goden geloofde. Het geloof in God vereiste een zekere verfijning van de hersenmaterie.

Het geloof in vele (en misschien wel ontelbare) onzichtbare entiteiten was een prehistorische realiteit, zoals waargenomen bij geïsoleerde stammen van inboorlingen die in de loop van honderden jaren door talrijke reizende buitenstaanders zijn ontdekt. (Inboorlingen-stammen bieden een venster op de prehistorie.) 'Animisme', het geloof dat bewuste geesten alles bezielen en dat alles kan worden aanbeden, regeerde duizenden jaren bij stammen over de hele planeet. Die geesten werden de polytheïstische goden van verschillende wereldpantheons.

Aan het begin van de geschiedenis (geschiedenis = de geboorte van het schrift), zo'n 6000 jaar geleden, vinden we overal polytheïsme. Het monotheïsme kwam pas laat op het wereldtoneel, pas 3000 jaar geleden.

Gedocumenteerd atheïsme (scepticisme op schrift gesteld) arriveerde 2600 jaar geleden of zo – in India met de Boeddha, in India misschien met Mahavira, in China met Lao Tzu, ook in China misschien met Confucius, in Griekenland met tal van denkers, en in Rome ongeveer 2000+ jaar geleden met verschillende schrijvers. Het zijn de

oude Grieken en Romeinen die het Westers atheïsme hebben beïnvloed.

Thema's

Oude Griekse en Romeinse sceptici kwamen met wat terugkerende thema's zouden worden in het boekje van de atheïst:

– Natuurlijke verklaringen voor de verschijnselen van de natuur, geen bovennatuurlijke verklaringen. (Sterren zijn gasvormige bollen en geen twinkelende goden.)
– Natuurlijke verklaringen voor de oorsprong van religie, zoals:

- Religies ontstonden als gevolg van onwetendheid over natuurlijke oorzaken voor dingen en het denken dat er bovennatuurlijke oorzaken voor dingen waren. (Een god in een strijdswagen trekt de zon langs de hemel.)
- Religie is ontstaan als een middel tot sociale controle: gehoorzaam deze regels, want ze zijn van goddelijke oorsprong.
- Religie ontstond als de vergoddelijking van menselijke helden van lang geleden.
- Religie is ontstaan door vergoddelijken van de natuur: water, vuur, lucht, hemel (Poseidon, Hephaestus, Hera, Zeus).
- Religie ontstond door het vergoddelijken van menselijke goederen en vervolgens de schepper van die goederen (wijn, Dionysus).
- Religie is ontstaan uit angst voor de natuur en een verlangen om de natuur te beheersen door een beroep te doen op vermeende onzichtbare krachten.
- Specifieke argumenten en tactieken, zoals:
- Antropomorfe goden – mensachtige goden – zijn ongeloofwaardig. (Heeft God een behaarde borst?)
- Het 'Probleem van het Kwaad' (waarbij 'kwaad' = dieren- en mensenleed). Het vele en zware lijden op onze planeet suggereert dat er geen goede en machtige God bestaat: "Als God het kwaad wil voorkomen, maar dat niet kan, dan is God niet almachtig. Als God het kwaad kan voorkomen, maar het niet wil, dan is God niet algoed." (Epicurus, circa 300 v.Chr.)
- Kritiek op gelovigen die niet méér moreel zijn dan wie dan ook, en soms minder moreel.

- Plausibele ontkenning van een beschuldiging van atheïsme door te zeggen dat een personage dat je in een toneelstuk of een fictief werk hebt gecreëerd atheïst is, maar jij, de toneelschrijver resp. auteur, bent een gelovige.
- Satire op, en het bespotten van theïsten, wanneer de sceptische minderheid denkt dat de theïstische meerderheid ongelijk heeft.

Met de opkomst van het christendom werden Griekse en Romeinse sceptische geschriften onderdrukt. Driehonderd jaar na Christus, ten tijde van de christelijke keizer Theodosius I, werd het christendom de officiële religie van het rijk. Vierhonderd jaar na Christus, ten tijde van de christelijke keizer Theodosius II, werden wetten uitgevaardigd tegen ketterij (verkeerde religieuze overtuigingen), tegen afvalligheid (het verlaten van de ware religie, het christendom) en tegen publiek debat over religie. Theodosius II vernietigde oude Griekse en Romeinse tempels, en sceptische Griekse en Romeinse geschriften werden onderdrukt en uit de circulatie gehaald voor het lezende publiek. (Interessant is dat in christelijke kloosters die scriptoria werden, monniken enkele van de oude sceptische documenten van de Grieken en Romeinen kopieerden. Zo beschikken we thans nog over deze documenten.)

Bijna duizend jaar lang werden sceptische teksten geschreven noch gelezen in Europa. Dat betekent niet dat er geen sceptici waren. Het betekent dat het niet veilig was om zich ongelovig te uiten, omdat ongeloof in sommige gevallen strafbaar was en met de dood werd bestraft.

Herleving van de scepsis

Maar de religieuze scepsis keerde terug naar Europa... langzamerhand:

Jaren 1300: ‘onderwijs via dispuut’ aan universiteiten (universiteiten waren er in Europa sinds de jaren 1100)

stelt professoren en studenten in staat om elke aanspraak op kennis, zelfs het geloof in God, te bediscussiëren.

Jaren 1400: De Renaissance, of 'wedergeboorte', van Griekse en Romeinse kunst, architectuur en literatuur, betekent dat intellectuelen de oude Griekse en Romeinse sceptische literatuur in handen krijgen.

Jaren 1500: Italiaanse en Franse denkers publiceren sceptische werken gebaseerd op Griekse en Romeinse auteurs. De protestantse Reformatie schept ruimte voor religieuze dissidenten, wat uiteindelijk ruimte betekent voor religieuze scepsis en het verzachten van wetten tegen ongeloof.

Jaren 1600: Boeken die tegen het atheïsme zijn komen uit, geobsedeerd door atheïsme, suggererend dat atheïsme bestaat, zelfs bij afwezigheid van atheïstische geschriften. Deïstische geschriften komen uit die zich verzetten tegen elke lettergreep van het christendom. (Deïsme is geloof in God, maar niet een God die informatie aan de mensheid openbaart via een religie of een heilige tekst.) Wetenschappers Galileo en Newton, beiden gelovig, brengen onbedoeld de wetenschappelijke scepsis ten opzichte van religie op gang.

Jaren 1700: Openlijk verkondigd atheïsme keert terug in het Westen, langs deze wegen:

- Anonimiteit: sceptische boeken van anonieme auteurs.
- Pseudonimiteit: sceptische boeken van auteurs onder valse namen. Sceptische auteurs schrijven tussen de regels door, verwijzend naar religieus scepticisme.
- Sceptische auteurs gebruiken ontsnapingsclausules om te laten zien dat ze toch gelovig zijn (wanneer ze dat niet zijn): "Als ik geen christen was (de ontsnapingsclausule), zou ik zeggen dat de conceptie van Jezus in Maria door toedoen van de Heilige Geest volkomen ongeloofwaardig is, omdat het hetzelfde

God de Vader, schilderij van Viktor Vasnetsov (1848-1926)

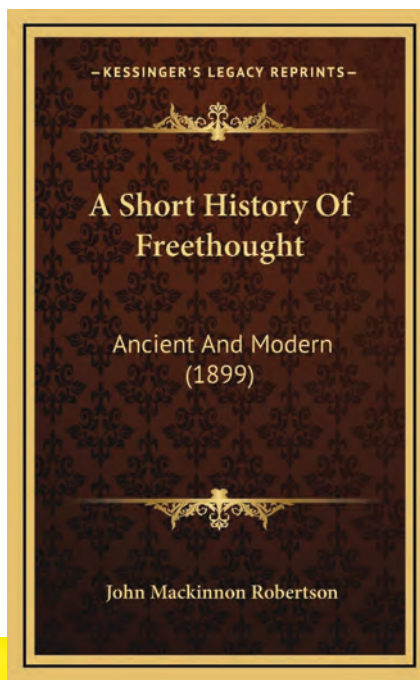
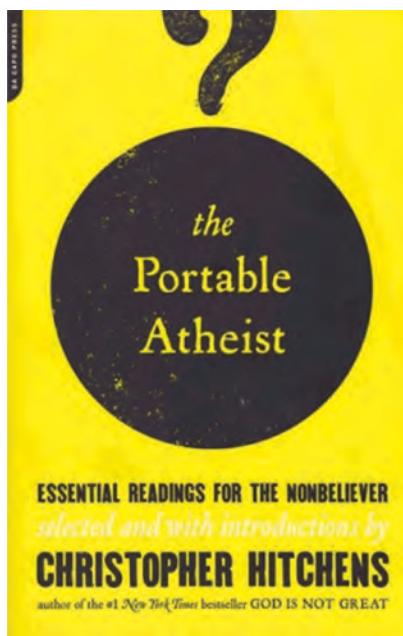
verhaal is als over veel Grieks-Romeinse helden die menselijke moeders hadden die door een God zwanger waren gemaakt." En zo wordt de lezer blootgesteld aan de sceptische idee, terwijl de auteur beweert die zelf niet te onderschrijven.

- Sceptische auteurs bieden leesstof in de vorm van 'Dialogen', gesprekken tussen personages, van wie er één sceptisch is (en meestal de krachtigste spreker).
- Sceptische auteurs komen met 'zwakke verdedigingen' van het theïsme, wat suggereert dat hun ware sympathieën bij de atheïsten liggen, hoewel ze zich voordoen als theïsten.
- In deïstische geschriften van beroemde auteurs, zoals Thomas Paine in Amerika en Voltaire in Frankrijk, wordt krachtige kritiek op het christendom geleverd.
- Ten slotte duikt het publiekelijk verkondigde atheïsme opnieuw op in Frankrijk en Engeland, en vervolgens elders in Europa.
- Hierna ontstaat vrijdenkliteratuur ('vrij' van religieuze onderdrukking en censuur). Tientallen boeken verschijnen met kritiek op het christendom.

Jaren 1800: Steeds meer sceptische artikelen, boeken en tijdschriften verschijnen. Sceptische organisaties als 'secularistische genootschappen' en 'ethische genootschappen' en 'vrijdenkersgenootschappen' ontstaan. Het proces van secularisatie begint op gang te komen, waardoor het belang van religie in de West-Europese samenlevingen wordt gereduceerd. De wetenschap van Darwin wordt gebruikt om te argumenteren tegen het theïsme (hoewel Darwin zelf geen antireligieuze polemist was). Het nieuwe woord 'agnost' is bedacht voor degenen die beweren niet te weten of God bestaat of niet. (De term agnost was bedoeld om minder scherp te zijn dan 'atheïst', maar de agnost is geenszins een gelovige in God.)

Jaren 1900: Toenemende secularisatie vindt plaats in het Westen en sterke geloofsafval vindt plaats in Europa tegen het einde van de jaren 1960. De meerderheid van de intellectuele klasse wordt ongodsdienstig, 60% of meer. (Duizend jaar eerder geloofde bijna 100% van de intellectuelen in God.) In universitaire disciplines wordt religie bestudeerd zoals elk ander sociaal fenomeen. Communistische landen onderdrukken religie bij wet. (Toen het communisme viel, bleven sommige van die landen atheïstisch, maar niet allemaal.)

Jaren 2000: Meer geloofsafval in Europa, en nu ook in de VS. Verschillende 'nieuw-atheïstische' auteurs produceerden internationale bestsellers, maar deze auteurs cre-

maken heeft.

En dat is de zeer korte geschiedenis van het atheïsme in het Westen, van de oerknal tot de dag van vandaag.

Leesstof

De religieus sceptische literatuur van de afgelopen 2600 jaar is heel omvangrijk, en het grootste deel ervan zijn geschriften van hoge kwaliteit, met veel beroemde auteurs die hebben bijgedragen. Maar bijna niemand wordt blootgesteld aan deze literatuur tijdens de jaren waarin

men onderwijs krijgt. Van de kleuterschool tot de academische promotie leest vrijwel niemand de enorme literatuur van het ongeloof. Om dat te corrigeren, kunt u enkele van de onderstaande verzamelingen van primaire bronnen raadplegen, die, hoe goed ze ook zijn, slechts een kleine steekproef van deze zeer omvangrijke literatuur bieden: 'Varieties of Unbelief' van John C.A. Gaskin 'Anthology of Atheism and Rationalism' in twee delen van Gordon Stein

Een zeer korte geschiedenis van het Westers atheïsme. vertaald door René van Elst

'Atheism: A Reader' van S.T. Joshi
'The Portable Atheist' van Christopher Hitchens
'Women Without Superstition' van Annie Laurie Gaylor
'A Short History of Freethought' in twee delen van John Mackinnon Robertson
'A History of Freethought in the Nineteenth Century' van John Mackinnon Robertson.

Er is echt nog veel om voor te strijden, alleen dat voelt wellicht niet zo voor jou. Terwijl ik denk dat we in het algemeen gebaat zijn bij gelijke kansen voor iedereen, formeel en in de dagelijkse realiteit. De vrouwenstrijd en de zwartenvstrijd was en is gebaat bij steun uit verdachte hoek, steun van de witte man. Misschien was de hele woke-beweging dan niet nodig geweest.

Je zal zeggen, ik strijd in mijn artikel voor de vrijheid van meningsuiting. Goed punt. Maar, dan lees ik:

- “Mondige studenten stellen vragen, wokestudenten stellen de inhoud ter sprake en beschuldigen”. Ik zeg:

Onderschat niet hoe mondig en moedig je moet zijn om Woke te zijn. De docent vindt het lastig en veel medestudenten evenzo. En: inhoud doet er toe. Jij vindt het logisch dat het voornamelijk de mannelijke filosofen zijn die bestudeerd worden. Echter al die filosofen met die theorieën zijn door mannen uitgekozen. Wat is er op tegen die canon nog eens tegen het licht te houden? Het basisprobleem haal je niet weg door een aantal vrouwen te noemen die je doceert in je colleges.

- “Dat inhoud van filosofie en wetenschap beter wordt door een hoger percentage vrouwen en mensen van kleur is een claim die maar in enkele gevallen opgaat”, zeg je. Ik zeg: Natuurlijk wordt die inhoud beter. Een heel contingent aan denkwerk wordt toegevoegd. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat gemengde teams betere beslissingen nemen dan enkelvoudig samengestelde teams.

- “Als een vliegtuig is gebouwd door mannen, kunnen er ook vrouwen in vervoerd worden, zeg je als antwoord op de vraag van Woke of het niet de machtsstructuren van witte mannen zijn die theorieën bepalen. Ik zeg op mijn beurt: Uit onderzoek blijkt dat als auto’s worden gebouwd door mannen, na een ongeluk vrouwen 45% meer letsels hebben dan mannen.

- Je stelt: “Representatieve afspiegeling van o.a. vrouwen en mensen van kleur leidt in de wetenschap tot beknotting van de vrijheid van het individu”. Ik zeg: Dan bedoel je waarschijnlijk beknotting van witte mannen? Dat is wellicht zo. Jammer. Maar dat zal tijdelijk zijn en nu treft dat lot de mensen uit groepen die in de praktijk minder kansen krijgen.

Mij gaat het er hier niet om uitputtend je artikel te becommentariëren, maar ik hoop dat de strekking van mijn reactie helder is.

Uit het bovenstaande krijg je misschien de indruk dat ik hartstikke Woke ben. Ja en nee. Ja, ik wil opkomen voor personen en groepen die nog steeds niet de kansen krijgen die ze verdienen. En nee want ik vind de beknotting van de vrijheid van meningsuiting ook een slecht idee. Cancelen van professoren omdat ze een witte man

door **Riana Zandbergen**

Beste Floris,

In de Vrijdenker van februari 2022 schrijf je over je ervaringen met woke studenten in de collegezaal. Nu weet ik dat je een witte man bent, maar om dat nou zo duidelijk in je tekst te laten doorsijpelen... ☺. Wat ik wil zeggen is: Wat je sekse, je kleur, je positie is en wat je ervaringen zijn, maakt wel degelijk uit voor wat je vindt, waar je last van hebt en waar je de aandacht op vestigt.

Maar laten we bij 't begin beginnen. Woke bedoelt onrechtvaardigheid en ongelijkheid ter sprake te brengen, vroeger en nu. En dat heeft redelijk gewerkt. Vrouwen en mensen van kleur staan er nu beter voor en hebben op veel plekken dezelfde formele rechten als witte mannen. Van de strijd die hiervoor gestreden is, is veel op te stecken.

Een paar kenmerken van dit proces:

- De tegenstand was buitensporig;
- De tegenstand kwam voornamelijk van de witte man en de witte vrouw wanneer het ging om mensen van kleur; en van de witte man wanneer het vrouwen betrof;
- Het heeft eeuwen geduurd voordat er formele gelijkheid ontstond en de maatschappelijke werkelijkheid is ook nu nog minder rooskleurig.

Dit laatste zie jij duidelijk anders. Je schrijft dat Woke is “als verzet na een oorlog die al is afgelopen”. Ik denk dat je dit niet zou stellen als je zelf vrouw, of man van kleur zou zijn. Bijvoorbeeld omdat je net was nagesist, voor hoer of heks werd uitgemaakt of allebei, of omdat je etnisch werd geprofileerd. Of omdat je carrière vanwege een verkeerde achternaam in het slop zou zitten, of misschien omdat je al was doodgeschoten als je overzee zou wonen.

zijn sta ik bijvoorbeeld niet achter. Maar de discussie moet zeker gevoerd worden. Het liefst met een mild oog voor wellicht wat overdrijving van de strijdende partij en met enige bescheidenheid als je een witte man bent. Mijn zoon zei: “Moet ik me dan schuldig voelen als witte man?” Mijn antwoord: “Nee, maar je hebt kennis van de geschiedenis en daar kan je nu je houding en handelen op baseren”.

Bij een discussie hoort wat mij betreft op een zeker moment ook een conclusie; een duidelijke stellingname. Een goed voorbeeld is de directeur van het Rijksmuseum. Hij geeft aan in het NRC de term Bersiap niet te schrappen en in die zin niet Woke te zijn. De twee delen van de geschiedenis moeten verteld worden, zo zegt hij.

Management van universiteiten moet in samenwerking met de docenten en studenten ook een visie ontwikkelen en tot een handelwijze besluiten.

Beste Floris, ik zou je willen uitnodigen om anders naar Woke te kijken. Filosofie magazine van december 2021

heeft een special over dit onderwerp gemaakt. Zeer lezenswaardig, vooral omdat het hijgerige en soms kwaad-aardige rond Woke wordt gereduceerd tot: Kunnen we er misschien ook wat kalmer en neutraler naar kijken? Één van de stellingen is bijvoorbeeld: “Woke is onderdeel van een genezingsproces”. Ook kan je daar lezen dat één van je collega’s van de Vrije Universiteit onderzoekt hoe de filosofische canon kan worden verbreed. En hij is niet de enige. Heel verfrissend allemaal, ver weg van nijldige achterhoedegevechten.

Steun hebben we nodig! De jonge mondige studenten in jouw colleges, vrouwen en mensen van kleur, en de mensen uit “nieuwe” achtergestelde groepen.

Met vriendelijke groeten,
Riana Zandbergen

Een constructief appèl tot veganisme; boekreview *Waarom We Geen Hondenmelk Drinken* van Willem Vermaat

door **Sven Borghart**

Natuurlijk drinken we geen hondenmelk, waarom zouden we ook? Melk is goed voor elk, daarmee is vrijwel iedereen in Nederland opgegroeid de afgelopen decennia. Koemelk, welteverstaan. Op het eerste gezicht lijkt de titel wellicht nietszeggend. Maar de auteur Willem Vermaat laat je herhaaldelijk nadenken over de vraag: Wat maakt ons mens? In andere woorden: Wat maakt ons anders dan andere dieren? (spoiler: niet veel) Dat dit alles te maken heeft met de

blik op ons voedsel weet hij kraakhelder uiteen te zetten.

Als je het boek openslaat en de introductie leest, kun je denken: “Och, daar gaan we weer. Opnieuw een irritante veganist die zijn/haar evangelie probeert te propageren”. Maar het boek voelt naar mijn mening niet zo. Willem Vermaat, docent communicatieve vaardigheden aan de TU Delft en gespecialiseerd in dierethiek, laat je inderdaad nadenken over de vanzelfsprekendheid (en absurditeit) van de huidige carnivore eetcultuur. Volgens legt hij op een heldere manier uit hoe het gebruik en consumptie van sommige dieren in de huidige maatschappij tot normaal is verworden, terwijl we andere dieren juist vertroetelen. Hierbij gebruikt hij vele anekdotes, eenvoudige voorbeelden en metaforen waardoor het werk voor een breed publiek toegankelijk is, ook voor mensen zonder enige filosofische achtergrond of

interesse. Het boek laat je een andere blik op de werkelijkheid zien, niet irritant maar beheerst en constructief. Vol met nieuwe inzichten, maar achteraf ook nieuwe verantwoordelijkheden. De werkelijkheid is helaas niet eenvoudig.

Je hoeft je niet schuldig te voelen als je vlees eet of melk drinkt als je aan dit boek begint. De auteur heeft dit boek natuurlijk niet geschreven om de lezer te beledigen. Vrijwel iedereen is opgegroeid met vlees, vis, en huisdieren om zich heen. Met vragen als: “Wat zou je denken als je hond – of die van een familielid – behandeld zou worden als een varken in een grote varkensstal?” of “Wat betekenen de termen ‘welzijn’ en ‘een goed leven’ voor dieren in de bio-industrie?” kun je jezelf soms echter wel in ongemakkelijke situaties vinden. De huidige westerse samenleving heeft deze vragen uitstekend weten weg te stoppen zodat je ze nooit hoeft te beantwoorden. Daarom hebben we ook nog nooit nagedacht waarom we wel koemelk drinken maar geen hondenmelk. En waarom we wel varkenslappen bij de slager kopen maar geen hondenlappen. Willem laat keer op keer de tegenstrijdigheden zien waar men normaal gesproken overheen kijkt, zodat je ze de volgende keer wél zult opmerken.

Morele belangen

In het dagelijks leven klinkt het vaak zo logisch. Sommige dieren zijn gewoon anders dan andere dieren. Die zijn er om te eten. En als ze een goed leven gehad hebben voor ze op je bord belanden, is dat natuurlijk beter (drie sterren Beter Leven Keurmerk!). We hebben wel empathie voor dieren, maar ook weer niet zo veel dat we echt bedenken dat we ze niet dood willen maken. Dat zien of doen we immers toch nooit. Maar een kipfiletje groeit niet in het plastic, klaar voor de verkoop. Natuurlijk weten we dat wel, maar we denken er toch liever niet aan. Willem Vermaat legt het uit op de volgende manier: Als een klein kind de nek omdraait van enkele dieren op haar kinderdagverblijf (een echt gebeurd voorbeeld, bovendien), vinden we dat waarschijnlijk verwerpelijk. Maar als dit uit het zicht gebeurt, op een schaal van 56 miljard landdieren en 2,7 biljoen vissen per jaar, vinden we daar bar weinig van. Dat is best een beetje gek, toch?

Vele veelgehoorde argumenten weet Vermaat uitstekend uit te leggen. Zo verklaart hij dat je natuurlijk kunt denken: “Ja, maar wij mensen zijn toch wel anders dan andere dieren. Bovendien zijn we van nature ook vlees-

eters”. Maar zo eenvoudig ligt het niet, volgens Willem. Het is namelijk bijzonder moeilijk om dat verschil tussen mens en dier te definiëren. Welke criteria gebruik je daarvoor? Cognitieve capaciteiten? Een gemiddeld varken is namelijk slimmer dan een hond. Nee, het meest logische criterium om onderscheid te maken tussen de morele belangen van verschillende wezens is de mogelijkheid om te kunnen lijden. “Je hebt er als mens belang bij om geen pijn te voelen”, zegt hij. “Daarom is het moreel fout om een

mens van de trap te gooien. Een koelkast daarentegen heeft geen gevoel en geen morele belangen, en dus kun je een koelkast niet schaden”. Dit betekent natuurlijk niet dat je de koelkast niet stuk kunt gooien, maar dat er in de essentie geen morele belangen worden geschaad (mits de koelkast van jou is natuurlijk, anders heet het vandalisme). Bovendien, zodra dit morele verschil vastgesteld is, heb je de plicht deze verschillende morele belangen af te wegen tegen elkaar. Is de smaak van een plakje ham het waard om een dier het leven te ontnemen? Waarschijnlijk niet, want je zou jouw recht op leven (morele belangen) ook niet weggewimpeld willen zien worden ten behoeve van iemands anders plezier.

Een belangrijke nuance die volgens mij in het boek ontbreekt, is dat dierlijke producten in sommige contexten wel te rechtvaardigen zijn (al was dat hoogstwaarschijnlijk niet het punt van dit boek). Hier bedoel ik mee: in extreme gevallen van afhankelijkheid van dieren zou ik een uitzondering maken, bijvoorbeeld herders in Tibet of jager-verzamelaars in het Amazonegebied. Hier tussen zit natuurlijk een grijs gebied. Wat vast staat: iedereen die voor een redelijke keuze staat om dierlijke producten te vermijden, is volgens Willems redenering daartoe dan ook moreel verplicht.

Als masterstudent Environmental Sciences, Policy en Management ben ik mij bewust van de bio-industrie en de ethische bezwaren die daarbij komen kijken. Ik heb daarom ook een vergelijkbaar wereldbeeld en overeenkomstige morele waarden als Willem hier aandraagt. U hoeft echter niet van mij aan te nemen dat Willems argumenten hout snijden. Mocht u uzelf zien als een flexitariër, vegetariër, of omnivoor en bent u nieuwsgierig naar de ethische keuzes die u ongemerkt elke dag maakt, dan is dit boek absoluut het lezen waard.

Teilhard de Chardin, een miskend genie

door *Harry Ansems*

Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955) was een visionaire Franse wetenschapper en priester. Op 18-jarige leeftijd las ik zijn meesterwerk *"Het verschijnsel mens"* en daarna zijn de door hem verwoorde kerngedachten over oorsprong en doel van de mensheid mij steeds bijgebleven.

Hoewel ik zelf al vanaf mijn jonge jaren een overtuigd atheïst ben, neemt dat niet weg dat ik nog steeds grote bewondering heb voor de persoon van Teilhard de Chardin als mens en als wetenschapper. Het kan dus, een atheïst, die geïnspireerd wordt door een katholiek priester. Teilhard heeft veel, zeer veel zelfs, geschreven: meer dan vijfhonderd artikelen, opstellen en boeken. Zijn leven was allesbehalve gemakkelijk. In de eerste wereldoorlog diende hij als hospitaalsoldaat aan het front, onder andere in Ieperen, Verdun en de Vogezes. Ofschoon pacifistisch van aard werd hij drie maal onderscheiden wegens plichtsgetrouwheid en moed. In 1922 promoveerde hij tot doctor in de natuurwetenschappen. Uitgezonden door zijn orde (de Jezuïeten) verbleef hij vele jaren in het buitenland, in Egypte, Engeland, India, China en later in de Verenigde Staten. Hij doceerde paleontologie en biologie en deed onderzoekswerk. In China maakte hij naam als mede-ontdekker van de Pekingmens, een van de voorgangers van onze huidige mensensoort. Teilhard kan met recht een wereldburger genoemd worden. Uit zijn werk spreekt optimisme over de toekomst van de menselijke soort. Een rol speelde hierbij ongetwijfeld dat hij door zijn vele reizen en zijn vele contacten het gevoel had dat de mentale overeenkomsten tussen mensen wereldwijd zeer sterk zijn, veel sterker dan men algemeen vermoedde.

Ondanks het feit dat Teilhard met name in Amerika, Frankrijk en Duitsland nog steeds veel aanhangers heeft, moeten we achteraf constateren dat hij eigenlijk nooit de waardering heeft gekregen die hij verdiende. Zijn grote waarde is tot op heden niet goed begrepen door de christelijke gemeenschappen, omdat zijn vrije geest ver uitsteeg boven de kerkelijke dogma's en de traditionele opvattingen over de bijbel. Zijn beste werken kregen regelmatig te maken met een publicatieverbod van de katholieke kerk. Daarnaast is hij helaas ook miskend door de vele louter vakgerichte wetenschappers, die geen boodschap hadden of hebben aan zijn vakoverschrijdende conceptuele wijze van denken. Daar komt nog bij dat ook het geheel eigen taalgebruik van Teilhard voor menigeen een struikelblok vormde. Door zijn klassieke achtergrond is zijn taal doorspekt met Latinismen als vitalisatie, corpusculatie, reflexie en co-reflexie. Dat is al even wennen voor de geïnteresseerde lezer. Maar daar blijft het niet bij. Opvallend is dat Teilhard ook bijzondere literaire kwaliteiten heeft. Hij werkt menigmaal met

beeldspraak en met prachtige synoniemen. Maar juist dat wordt hem door de vakgerichte wetenschappers kwalijk genomen. Kennelijk moet voor velen van hen de wetenschap per definitie formalistisch zijn en strak afgebakend in deelgebieden. Bij Teilhard is dat beslist niet het geval. Hij richt zich op de complexe volledigheid van het menselijke bestaan.

De buitenkant en de binnenkant van alle materie

Voor Teilhard heeft ieder ding in de natuur en in de gehele kosmos zowel een buitenkant als een binnenkant. Dat geldt evenzeer voor de anorganische stof als voor plant, dier en mens. In *Het Verschijnsel Mens* legt hij het uit: "Wat veel natuurwetenschappers als dode stof beschouwen is geen dode stof. Wat natuurwetenschappers bestuderen is de zichtbare buitenkant van de materie. De natuur is opgebouwd uit atomen, maar meer dan 99.9 % van elk atoom bestaat uit ledige ruimte waarin rondwerfelende elektronen met maar zeer weinig massa een krachtenveld vormen rond de kern van het atoom. Een dergelijk krachtenveld is op zich niet-materieel van aard en wordt gevoed door een energie, waarvan de oorsprong niet te herleiden is. Dit is kenmerkend voor alle innerlijke vermogens in de natuur, ofwel de binnenkant van alle materie. Onder in het binnenste van alle kosmische stof ontwaart men de psychologische kant, de pre-vitale energie, waarin het latere reeds opgesloten ligt."

Teilhard de Chardin was een der eersten – althans in de westelijke wereld – die ervan uitgingen dat de gehele natuur, ja zelfs de gehele kosmos, een coherent geheel vormt. De materie verkeert in voortdurende evolutie. Wanneer men nu, aldus Teilhard, het fenomeen van het bewustzijn van de mens beschouwt, dan moeten de basiselementen van het bewustzijn reeds in de voorafgaande evolutiestadia, zoals in dieren, planten, cellen, moleculen en atomen aanwezig geweest zijn, zij het in uiterst primitieve vorm. En inderdaad is in de quantumfysica inmiddels duidelijk geworden dat de minuscule deeltjes binnen het atoom in een bepaalde relatie tot elkaar staan. Tussen een positief en negatief geladen deeltje kan een zodanige verstrengeling optreden dat het ene deeltje "aanvoelt" wat het andere deeltje gaat doen. Quantumdeeltjes kunnen informatie met elkaar delen. Dit is niet alleen maar een kwestie van uiterlijk vertoon, maar ook van een bepaald innerlijk vermogen tot waarneming. We zien dit in de gehele natuur. Planten hebben het vermogen zich op de zon te richten om door fotosynthese extra stoffen aan te maken en te groeien. Ergens in het organisme van de plant is een vermogen aanwezig om uitwendige prikkels (een vorm van informatie) waar te nemen, deze innerlijk te verwerken en in uiterlijk waarneembare actie om te zetten. Zo is bij mensen het bewustzijn alleen maar een voortgezet stadium van een intern verwerkingssysteem.

We kunnen nog steeds niet op reductionistische wijze analyseren wat innerlijk vermogen ofwel geest ofwel bewustzijn in feite is. Gelukkig weten wij wel dat er zoiets als bewustzijn bestaat, om de eenvoudige reden dat wij mensen het elke dag weer bij onszelf waarnemen. Teilhard maakt dus duidelijk dat het innerlijk vermogen

(de binnenkant) ook een onderdeel is van de gehele natuur om ons heen. Hiermee vertoont hij visie. Wij weten immers dat er in de kosmos naast zichtbare sterrenstelsels en gaswolken ook zwarte gaten zijn, waarin weliswaar energie is samengebald, maar waarin verder niets waarneembaar is. Op atomair niveau weten wij dat er naast de zichtbare materiedeeltjes ook onzichtbare tegenhangers in de vorm van antimaterie moeten bestaan.

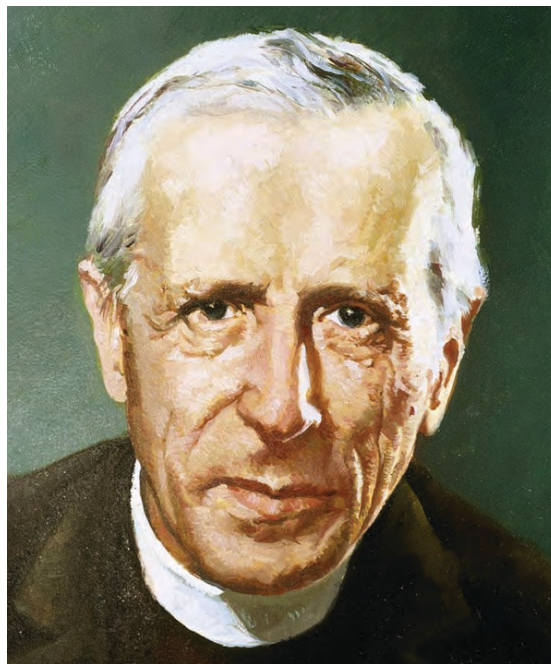
Doelgerichtheid van de evolutie

In *Het Verschijnsel Mens*, geschreven in de oorlogsjaren tijdens de Japanse bezetting van China, voorspelt Teilhard dat de wereld in de toekomst zou toegroeien naar een de hele planeet omvattende noösfeer, een geestelijke laag bovenop de reeds op aarde aanwezige biosfeer, de samenhangende laag van al het levende organische leven. In feite bedoelde hij met noösfeer een groot, de aarde omvattend intermenselijk bewustzijn. Een zeer opmerkelijke visie in een tijd waarin de wereldwijde communicatie tussen landen en tussen mensen nog uiterst primitief was: immers weinig of geen internationale samenwerkingsverbanden, geen televisie, geen Internet. En doet de noösfeer niet denken aan een geavanceerde vorm van het huidige internet? Hoe komt Teilhard op dit idee? Wellicht speelde een rol dat hij vanuit zijn geloof een positief mensbeeld had en vertrouwen in de toekomst. Maar daarnaast was hij vooral een breed geschoold natuurwetenschapper met een scherp oog voor beginnende nieuwe technische ontwikkelingen. Teilhard ziet als geen ander dat die technische ontwikkelingen een overeenkomst vertonen met eerdere ontwikkelingen in de natuur. De hamer heeft als slaginstrument dezelfde functie als de arm, maar dan krachtiger. Het schip bootst de vis na, het vliegtuig de vogel. Die vergelijking met natuurlijke ontwikkelingen maakt Teilhard vaker en dat is waarschijnlijk ook de belangrijkste oorzaak dat hij door vakgerichte wetenschappers niet begrepen wordt of zelfs verguisd wordt. Het streven naar verbinding in de natuur leidt volgens Teilhard naar steeds grotere complexiteit van de materie en daarmee ook naar een steeds hoger geestelijk niveau, immers materie en geest kunnen niet van elkaar gescheiden worden. De evolutie verloopt in beginsel stapsgewijs, maar van tijd tot tijd wordt een nieuwe fase bereikt. Door verbindingen tussen atomen ontstaan de moleculen en daarna door verbindingen tussen bepaalde moleculen de levende cellen. Teilhard maakt de vergelijking met water dat het kookpunt nadert. Als de druk op de moleculen te groot wordt verandert water in stoom, een geheel nieuwe fase dus. Elk voorafgaand proces blijft echter een vitale rol spelen binnen het nieuwe systeem. Zo verschillen de verbindende krachten en de opbouw van de organisatie binnen het molecuul en vervol-

gens binnen de cel radicaal van het oude systeem, maar blijft het atomaire systeem als basiselement binnen het molecuul en binnen de cel bestaan en dus ook binnen dieren en mensen.

Wat kunnen we dan toch zeggen over die (onzichtbare) verbindende krachten? De menselijke hersenen slaan informatie op in netwerken van neuronen of hersencellen. Er is dus in elk geval een relatie tussen hersenen (van mensen of dieren) en geestelijke vermogens. Hersencellen zijn individueel relatief dom, maar met miljoenen van deze met elkaar verbonden cellen binnenin een individu, komt er iets opmerkelijks tevoorschijn met (voorlopig) als hoogste vorm het reflexieve bewustzijn. Nu zou je kunnen zeggen dat dit louter een kwestie is van neurotransmitters en chemische reacties, maar dan beperk je je weer tot de uiterlijk waarneembare stoffen en processen. In de kern gaat het bij bewustzijn om de

verwerking van elementen van informatie, die op zich genomen niet-materiëel van aard zijn. Er is dus meer dan alleen maar het materiële hersenstelsel en dat meerdere is alleen maar analyseerbaar door verder door te dringen in de essentie van natuurkrachten. Door samenwerking tussen atomen ontstonden moleculen, waaruit door wederzijdse beïnvloeding weer cellen werden gevormd. Door nieuwe verbindingen ontstonden planten, dieren en mensen. Zo heeft Teilhard het over de antropogenese (de wording van de mensheid) als een nieuwe fase in de evolutie. En dat is volgens hem geen toeval. Een bepaalde kracht in de natuur zoekt voortdurend naar verbinding en uitbreiding. Alles in de evolutionaire geschiedenis van de aarde wijst op een niet te stuiten, doelgericht streven

Pierre Teilhard de Chardin

naar nieuwe en gecompliceerdere verbindingen. Dit is natuurlijk volkomen in tegenspraak met hetgeen wetenschappers als Stephen J. Gould en Richard Dawkins beweren, voor wie alles in de evolutie op toeval berust en die zich hierbij op Darwin himself beroepen. Dat laatste is echter een misvatting. Darwin had het alleen over de biologische evolutie. Bij de vorming van soorten speelt toeval inderdaad een bepaalde rol in door ruimte beperkte situaties. Maar Darwin liet zich niet uit over de totaliteit van de kosmische, biologische en culturele evolutie en over de rol van verbindende krachten in de natuur. In elk geval kan het uitgangspunt van Teilhard dat er in de gehele evolutie een duidelijke toename is van complexe verbindingen en daarmee ook een toename van geestelijke vermogens ook met harde feiten worden aangetoond. Zo stelt een eigentijdse paleontoloog en bioloog als Simon Conway Morris (GB 1948-) geheel in de trant van Teilhard: "Wat benadrukt moet worden is het vermogen van de evolutie om door een immense superruimte van biologische mogelijkheden op de geschikte oplossing af te koersen." In zijn boek *De mens als noodzakelijke uit-*

komst van de evolutie licht Conway Morris zijn stellingname toe met vele voorbeelden, maar het voert in het kader van dit artikel te ver daar verder op in te gaan.

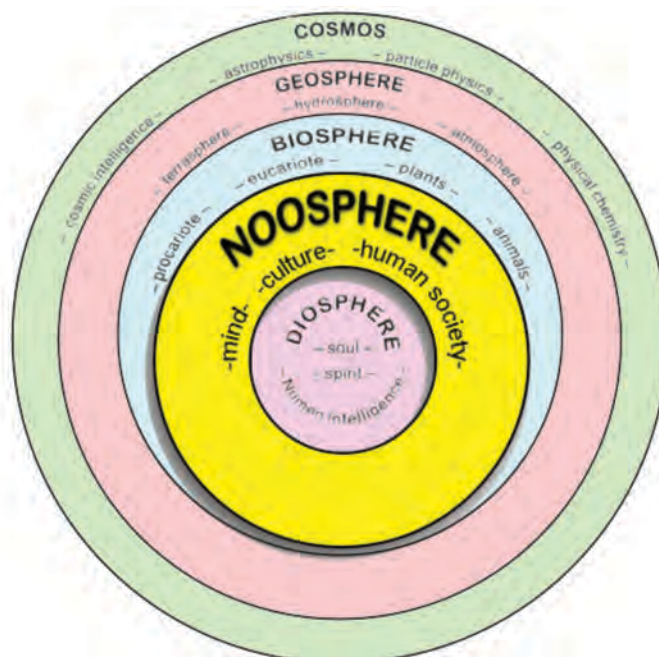
Het punt omega

Teilhard stelt dat er vanuit de oerstof een explosie is geweest, gevolgd door een toenemende differentiatie van elementen. Let wel: toen Teilhard dit schreef (in de oorlogsjaren) was het principe van de oerknal nog niet eens in beeld. De theorieën over de oerknal ontwikkelden zich vanaf circa 1950 en waren ook toen zeker nog niet algemeen aanvaard zoals in onze tijd. Uitgaande van dit beginpunt door hem Alfa genoemd, naar de eerste letter van het Griekse alfabet, ontwikkelt Teilhard de Omega-theorie over de toekomst. Met het punt Omega, naar de laatste letter van het Griekse alfabet, bedoelt hij: "Het eind van de wereld zoals wij die nu kennen, het menselijk bewustzijn heeft dan de hoogste mate van complexiteit en tegelijkertijd van gecentreerdheid bereikt." In het punt Omega bereikt de mensheid het hoogste punt van geestelijke vervolmaking en dat is allerm minst een koud en onpersoonlijk gebeuren. Het is ook geen individueel menselijk gebeuren, dat maakt Teilhard wel heel duidelijk. Het gaat om het innerlijke en persoonlijke vermogen van de mensheid en niet van het individu. Hij stelt: "Het is een vergissing... de voortzetting van ons leven en van de noösfeer in het onpersoonlijke te noemen. Het universeel-toekomstige kan alleen maar persoonlijk, ja zelfs bovenpersoonlijk zijn." Spreekt Teilhard hier in raadselen? Nee, allerm minst. Hij maakt alleen maar een onderscheid tussen het individuele, het vergankelijke in de mens, en het persoonlijke in de mens hetgeen veel verder gaat. Een onderscheid dat ook gemaakt werd door de Engelse filosoof en procesteoreticus Alfred North Whitehead. Het persoonlijke slaat op het vermogen tot "geconcentreerdheid in zichzelf" ofwel het bijzondere vermogen tot reflexiviteit dat alle mensen delen. Het persoonlijke is in de opzet van Teilhard per definitie individu-overschrijdend. We kunnen er niet omheen dat hij hier het christelijke uitgangspunt van de wederopstanding van de individuele mens laat varen. Het punt Omega mag dan wel doen denken aan een soort hemel, overigens door Teilhard niet zo ge-

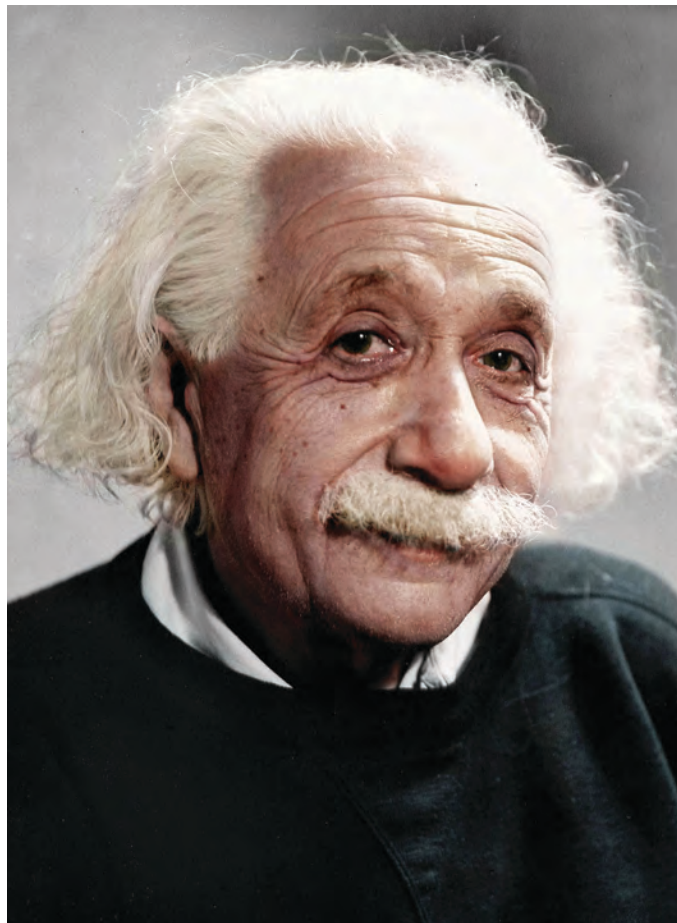
noemd, maar dan zeker geen hemel voor de individuele mens. Teilhard voorziet een mensheid met een gemeenschappelijke ziel en dat kan niet samengaan met een veelheid van individuele mensen die per definitie egocentrisch gericht zijn. Natuurlijk is dit dan juist ook een van de onderdelen die de katholieke superieuren van Teilhard hem niet in dank afnamen.

De vraag die velen hierbij zullen stellen: doet Teilhard hiermee niet te kort aan de eigen, emotionele beleving van het individu? Wanneer men Teilhard goed leest, is dat nu juist wat hij niet bedoelt. Hij stelt immers duidelijk dat echte innerlijkheid (de binnenkant!) van de vrije menselijke geest wel samen moet gaan met een hoog niveau van reflexief bewustzijn en met een hoog niveau van verbondenheid met medemensen. Als geen ander begreep Teilhard dat het puur individuele, het egocentrische, juist afleidt van het rijke persoonlijke, het positieve zelf. Als individu wist hij zich zelf al weg te cijferen voor de gemeenschap en voor zijn land (in oorlog). Als persoon wist hij zich daarentegen sterk te ontwikkelen in een open empathische relatie met familie, met ordegenoten, met medewetenschappers. Zoals Teilhard op grond van eigen ervaringen heel goed begrepen heeft, kunnen – ja zelfs moeten – een echte innerlijke verdieping en een hoge mate van reflexief bewustzijn samengaan met een hoger niveau van verbondenheid en empathie tussen mensen en dus een hogere vorm van collectief bewustzijn. In het punt Omega culmineert dit alles, het is een nieuwe fase. Het is een eindpunt van de evolutie van de primitieve, intuïtieve hominide tot de reflexieve en co-reflexieve mens en tenslotte tot de bovenbewuste mens, die zich volledig in zijn medemens kan verplaatsen. Veel commentatoren van Teilhards werk vinden dat hij hier speculatief bezig is en ook geen recht doet aan de typisch menselijke verlangens. Maar waarom eigenlijk? Voor Teilhard is de huidige mens slechts een doorgangsfase in de evolutie. In deze fase is de mens nog sterk gefixeerd op het eigen individuele lichaam, zoals ook het dier niet (of zelfs nog veel minder) in staat is om mentaal los te komen van het eigen lichaam en de eigen behoeften. Natuurlijk kan de huidige mens zich nog niet emotioneel inleven in een toekomstige

ge mensheid met een gemeenschappelijk bewustzijn, met een gemeenschappelijke ziel. In tegenstelling tot wat velen hem verwijten is de visie van Teilhard hier allerm minst slechts spiritueel van aard maar juist sterk rationeel onderbouwd.

Dit is toch een heel ander geluid dan wat we bij veel van de huidige generatie van meestal technisch gerichte futuristen vernemen. Neem de beroemde Amerikaanse uitvinder en futurist Ray Kurzweil. In zijn boek *The Singularity is Near* beschrijft hij het punt van Singularity als het moment in de toekomst dat door vooruitgang van hardware- en software de technologie slimmer wordt dan de mensen. Op dat moment zullen computers of zal een overkoepelende computer zichzelf kunnen programme-

ren en in elkaar zetten. Er ontstaat een superieure intelligentie, waarbij de mens helemaal niet meer nodig is. Ik twijfel er niet aan dat Kurzweil dit gehele punt van transformatie van de mensheid heeft ontleend aan het punt Omega van Teilhard de Chardin, die hij overigens nergens in zijn werk aanhaalt. Maar dan wil ik toch graag concluderen dat de visie van Teilhard niet alleen aantrekkelijker is maar zelfs ook beter onderbouwd. Immers wanneer we de totale evolutie in beschouwing nemen, dan blijkt dat de evolutie bij het betreden van een nieuwe fase niets weggooit wat verworven is (waardevol is) uit een eerdere fase. Teilhard heeft dit duidelijk gemaakt.

Overigens zijn er ook genoeg futuristen die de toekomst in feite evenals Teilhard zien als een cyborg-samenleving, ofwel een samensmelting van het technische met het menselijke.

Maar waarom is de algemene trend in de huidige wetenschappelijke wereld nog steeds dat Kurzweil als een bekwaam wetenschapper en knap extrapolerend futurist wordt beschouwd, terwijl Teilhard nog steeds niet de algemene herwaardering heeft gekregen die hij verdient, ja zelfs door sommigen nog steeds als pure mysticus wordt afgedaan?

Naschrift

Ik herinner mij uit mijn eigen verleden nog een theologieleraar op het gymnasium, die het toen het pas in Nederland gepubliceerde *Het Verschijnsel Mens* als volgt meende te moeten becommentariëren: "Teilhard de Chardin beweert dat ook dode stof al een bewustzijn heeft. Dus tafels en stoelen zouden ook al een bewustzijn hebben. Wat een onzin!" Duidelijk is voor mij achteraf dat een dergelijke leraar niet eens de moeite genomen heeft het boek echt te lezen. Hij was overigens niet de enige.

Zelf heb ik Teilhards werk in de loop der tijd gelezen en herlezen. Ik onderschrijf alleen maar zijn rationele methode. Zijn toekomstbeeld is gestoeld op een zuivere extrapolatie van ontwikkelingen in het verleden en in het heden, zoals ook bij meer moderne futuristen. Daarbij bespeur ik althans in zijn hoofdwerk *Het Verschijnsel Mens* geen enkele mystiek. Teilhard zelf voorspelde in een brief aan zijn ordegeneraal in Rome: "ik zal zowel de zuivere natuurwetenschappers als de echte metafysici tegen mij hebben." Hij heeft ook hierin zeker gelijk gekregen.

Zo las ik bij George Gaylord Simpson, destijds toch een gerenommeerd paleontoloog in de Verenigde Staten: "Desondanks geloof ik dat hij (Teilhard) er zo ver naast was, dat ik werken als *Het Verschijnsel Mens* beslist schadelijk acht. Ik meen dat de huidige aandacht voor zijn mystiek een zeer grote nadruk legt op de minst gewenste delen van Teilhards werk."

Het is natuurlijk maar wat je onder mystiek verstaat. Is **◀Albert Einstein** een mysticus, wanneer hij stelt geïmponeerd te zijn door de ontzagwekkende krachten van de kosmische natuur, die hij niet kan doorgronden? Is Teilhard een mysticus, omdat hij in enkele op zich staande geschriften zijn liefde en hartstocht betuigt voor de katholieke tradities? En dan zijn er nog de vele wetenschappers van naam die op bepaalde terreinen uitstekende prestaties hebben verricht, maar die daarnaast toch heilig geloofden in de goddelijke openbaring van de bijbel. Over mystiek gesproken! Maar wellicht speelde ook wel een negatieve rol het gegeven dat in de tijd van Teilhard elke visie van wetenschappers op de toekomst al verdacht was. Een visie op de toekomst was toen nog sterk het privilege van hogere geestelijken zoals de paus, bisschoppen, en oosterse profeten.

Er bestaat een groep die zich *Feminists of Maastricht* noemt. Die wilde gratis maandverband achterlaten in toiletten op de plaatselijke universiteit. Het universiteitsblad *Observant* maakte daarvan melding en beging daarbij de kapitale fout te spreken over 'vrouwen'. Deze groep beschouwt het woord 'vrouw' namelijk als discriminerend en eist dat er wordt gesproken over 'mensen die menstrueren'. Om deze eis te bekrachtigen zou een groep *Anonymous* de website van het universiteitsblad drie dagen platgelegd hebben met een ddos-aanval. Laat ik heel helder zijn, deze mensen zijn dwaallichten, onverdraagzame dwaallichten. En precies over dit soort mensen gaat het nieuwste boek van Floris van den Berg, die we van luiheid niet kunnen betichten, hij publiceert in een hoog tempo het ene na het andere filosofieboek waarin hij doorgaans actuele thema's aansnijdt. 'Woke' en 'wokisme' vormen een zeer actueel thema waarin talloze begrippen over elkaar heen buitelen en voor je het weet ben je volledig verdwaald. Goed om eens orde in de chaos aan te brengen!

Van den Berg besloot dit onderwerp samen te vatten in een 'wokabulair'. En tot mijn niet geringe verbazing komt hij tot wel 176 pagina's met lemma's over het wokisme! Laat me hier onmiddellijk aan toevoegen dat dit een zeer welkom boek is, dat op zichzelf weer onderwerp van studie zou kunnen zijn, een sociologische studie wat mij betreft. Want er zijn een paar zaken die onmiddellijk opvallen bij lezing van dit boek: 'wokisme' komen we eerst en vooral tegen in de academische wereld en dan bij uitstek in de Angelsaksische en Ameri-

kaanse academische wereld. Maar kijk naar de *Feminists of Maastricht* en stel dan vast dat het Nederlandse universiteitswereldje deze moderne vorm van political correctness wel heel snel heeft overgenomen. Een groot deel van de lemma's is afkomstig uit het Engels en van den Berg heeft er, mijns inziens terecht, voor gekozen

Boekbespreking

door *Enno Nuy*

deze niet apart te vermelden maar gewoon alfabetisch lexicografisch op te nemen in de Nederlandstalige opsomming. De titel van het boek is Engels, dat dan weer wel. Het wokisme tot slot lijkt zich te concentreren rond drie thema's: gender, kleur en slavernij.

Een willekeurige greep uit al deze lemma's: 'anti-intellectualisme', we komen dit tegen bij al die wappies die zich verzetten tegen Corona-maatregelen, die een mening zwaarder laten wegen dan een wetenschappelijk feit. Gelukkig hebben we tegenwoordig een minister die het nadrukkelijk opneemt voor de wetenschap en de wetenschapsbeoefenaren. Ik moet bij dit lemma onmiddellijk denken aan Mao en Pol Pot, twee van de grootste misdadigers uit de wereldgeschiedenis bij wie intellectuelen en brildragers het ook al moesten ontgelden.

Het 'recht op beledigen' komt ook in deze lijst voor maar ik vermoed dat dat toch een onderwerp is waartoe de schrijver zich met name aangetrokken voelt en ik zie niet direct de link naar het wokisme. Hij verdedigt dit recht al heel erg lang maar ik geef de voorkeur aan de wijze waarop cartoonist Kurt Westergaard het formuleerde: "Niemand heeft het recht niet beledigd te worden". Bij 'biculturele taal' merkt van den Berg op dat in de woke cultuur wordt gepleit voor het afschaffen van het ABN omdat dat een vorm van taalkolonialisme zou zijn waardoor ongelijkheid alleen maar wordt vergroot. Ik gruwel van dit soort voorbeelden!

'Birth giving people'. Ook mannen kunnen bevallen in de woke wereld maar men vergeet dan (opzettelijk) te vermelden dat het daarbij altijd om transmannen gaat. Mannen kunnen niet bevallen natuurlijk, net zoals ik u en ik niet omhoog kunnen vallen. You can't fuck physics.

Bij het lemma 'Blackness' vermeldt van den Berg dat dit de evenknie is van 'white supremacy' maar dat

ben ik niet met hem eens omdat het er bij blackness volgens mij niet om gaat de suprematie van het gekleurde bevolkingsdeel te benadrukken. Dat men in woke-kringen black en zwart met een hoofdletter schijnt te willen schrijven roept bij mij alleen maar acute ergernis op. ‘Campus activism’, maar al te vaak moeten we lezen hoe studenten sprekers die een hun onwelgevallige boodschap brengen boycotten en het spreken onmogelijk willen maken. Zulke studenten hebben in een academisch milieu echter niets te zoeken, ze hebben niet begrepen waartoe de alma mater in het leven is geroepen.

‘Gelijkheidsfeminisme’. Er schijnen mensen te zijn die menen dat genderverschillen uitsluitend sociale constructen zijn en dat biologische verschillen tussen mannen en vrouwen niet bestaan. Wat een dwaallichten! En wat te denken van ‘huilkamers’ of knuffelruimtes (zie het lemma ‘**puppy rooms**’) op universiteiten waar stu-

denten kunnen huilen of met kleine hondjes kunnen knuffelen als ze last hebben van tentamenstress. Ach wat word ik daar droevig van! Zulke studenten hebben op een universiteit toch niets te zoeken?!

En wat te denken van ‘SWERF’, Seks Worker Exclusionary Radical Feminist, feministen die menen dat sekswerkers per definitie niet geëmancipeerd zijn en dus ook niet worden opgenomen in de strijd voor gelijke rechten!?

Op de achterflap lezen we dat de schrijver zich ook verzet tegen doorgeslagen antiwokisme. Ik waardeer het in hem dat hij zijn best doet de lemma’s zo neutraal mogelijk te presenteren maar bij vele lemma’s, ik vermeldde er hierboven een paar, kun je je bijna niet onttrekken aan een uitgesproken mening. Persoonlijk vind ik de genderfluiditeit bij veel jonge mensen van nu heel verfrissend. Ik heb er in ieder geval geen enkele moeite mee wanneer mensen zich niet direct vast willen laten pinnen op fysie-

ke functies die ze bij hun geboorte mee hebben gekregen. Maar of die fluiditeit onmiddellijk moet worden uitgedrukt in identiteit vastleggende benamingen of kwalificaties, waag ik te betwijfelen. En over kleur kunnen we heel duidelijk zijn: het is mooi hoe bereid wij zijn vluchtende Oekraïners zonder ook maar de geringste beperking in ons midden op te nemen, maar die bereidheid staat wel in heel schril contrast tot onze onbereidwilligheid asielzoekers en vluchtelingen uit andere delen van de wereld op te vangen om nog maar te zwijgen over de manier waarop gekleurde vluchtelingen uit Oekraïne aan de grenzen worden gedwarsboomd. En als het over slavernij gaat schaar ik me zonder enige terughoudendheid achter diegenen die een aantal standbeelden uit de publieke ruimte willen verwijderen, J.P. Coen verdient geen standbeeld, heeft nog nooit een standbeeld verdiend en het zou goed zijn als we die historische blunder durven corrigeren.

Maar voor het overige moet ik hier wel opmerken dat mijn ergernis over dit woke-gedachtegoed tijdens lezing van dit naslagwerk – want dat is het, een naslagwerk – alleen maar toenam. Of ik doorgeslagen ben in mijn antiwokisme, dat mag u dan weer beoordelen. Hoe het ook zij, dat komt vooral doordat er uit heel veel lemma’s onverdraagzaamheid spreekt. Kijk maar naar het voorbeeld waar ik deze recensie mee begon. Dat neemt niet weg dat ik dit een zeer verhelderend boek vind waarvan ik hoop dat het snel zijn weg vindt naar alle universiteitsbibliotheken en media-redacties. Benieuwd of dit naslagwerk nog woke-woede genereert, het zou me niet verbazen. Ik kan u dit boek in ieder geval van harte aanbevelen, het toont u een zeer behoorlijke staalkaart van het woke-gedachtegoed. En ik vermeld het hier nog maar een keer: ik heb het idee dat van den Berg zijn uiterste best heeft gedaan de lemma’s zo objectief en nauwgezet mogelijk toe te lichten.

Dit woordenboek heeft echter ook iets anders blootgelegd: de onbedwingbare neiging van mensen om overal hun eigen bubble voor op te eisen. Ik ben nog opgegroeid in een verzuilde samenleving en we meenden erop vooruit gegaan te zijn toen die zuilen werden ontmanteld. Maar zie wat we ervoor in de plaats krijgen. Voor mij is dit woke gedachtegoed uiteindelijk zeer verontrustend omdat het anti-wetenschappelijk of wetenschap-vijandig is. En wat natuurlijk buitengewoon stoort is de onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden. Woke mensen gedragen zich daadwerkelijk als gedachtenpolitie en dat is ronduit zorgwekkend.

Maar hoe het ook zij, ik meen dat het buitengewoon zinvol is dat dit boek nu verschenen is.

Gewetensdwang en religieuze conditionering - 2

door **Herman Reimes**

Korte terugblik en vervolg

In De Vrijdenker van februari 2022 beschouwde ik het mythologische Bijbelverhaal over de zondvloed als volkomen ongeloofwaardig, terwijl dat voor gelovigen meestal niet zo is. Dat is evenzo het geval voor wonderen die per definitie niet mogelijk zijn. In die zin is er geen aanleiding om in een God te geloven, tenzij iemand zich verlaat op de waarnemingen van het spirituele mysterie. Hersenspecialisten hebben vastgesteld dat tijdens de pril- le jeugd jaren de hersenfuncties voor het integreren van een godsgeloof kunnen worden geactiveerd en opge- bouwd. Gelovigen worden dan ook bij herhaling gecon- fronteerd met vragen waar ze meestal maar weinig ratio- nelle antwoorden op kunnen geven, bijvoorbeeld vragen als:

- Wat maakt dat mensen in een God willen geloven?
- Waarom houden gelovigen zo star vast aan de onge- loofwaardige denkbeelden van religie?
- Hoe komt iemand ertoe om een sterk verankerd ge- loof in God los te laten?

Tot zover deze korte terugblik, vervolgens sluit daarbij aan dat mensen een leven lang in een God willen gelo- ven en dat dit gedrag vaak samengaat met gewetens- dwang en religieuze conditionering. Overigens is het ook zo, dat in Nederland het merendeel van de gelovigen rus- tig zijn gangetje gaat. Ze geloven wel in God of in een soort van hogere macht, maar zijn daar niet intensief mee bezig. Ook ervaren zij evenmin een grote discrepan- tie tussen hun geloof en de wetenschappelijke argumen- ten tegen dat geloof.

Vrijdenkers stellen zich vrijer en kritischer op en gaan uit van wat ze wél zeker kunnen weten, zij geloven derhalve niet in wonderen of bovenaardse krachten. De Engelse theoloog en filosoof Ockham lanceerde in de 14de eeuw de wet op de spaarzaamheid, nu beter bekend als 'Ockham's scheermes'. Wat hij toen al beweerde is, dat men niet het bestaan van iets moet veronderstellen zolang onze ervaringen op een andere manier verklaard kunnen worden. Veel mensen zijn eerder geneigd om iets te geloven, dan om iets diepgaand te onderzoeken, zeker als het om religieuze 'waarheden' gaat.

Realistisch omgaan met de mythologische denk- beelden van religie houdt rekening met de onoverbrug- bare tegenstelling tussen wetenschap en religie. Dat rea- liteitsbesef is niet haalbaar voor mensen die van jongs af niet beter weten dan dat alles wat leeft door hun God is geschapen. Die religieuze conditionering gaat er bij het jonge kind in als zoete koek. Dat heeft in het licht van de gedragswetenschap verschillende oorzaken. De behoefte aan de schijnwereld van religie heeft ook te maken met de restanten aan evolutionair verankerde eigenschappen van onze verre voorouders. Vandaar dat we ons gedrag

gedeeltelijk kunnen herleiden tot de structuur en de ge- dragskenmerken van het leven in stamverband.

De cognitieve- en agrarische revolutie

Ongeveer 70.000 jaar geleden ontwikkelden onze verre voorouders het vermogen om verbaal te communiceren. Dit was het begin van de cognitieve revolutie, waarin le- ren, onthouden en uitwisselen van ideeën mogelijk werd. Er vormden zich groepen mensen met een eigen taal, die in stamverband als nomaden zonder een permanente ver- blijfplaats konden overleven. Cruciale vragen over de opbouw van deze groepen en hun onderlinge relaties kunnen we niet met zekerheid beantwoorden, maar we hebben uiteraard wel redelijke vermoedens. In aanvang ging het waarschijnlijk om kleine groepen van ongeveer vijftig personen, waar collectief vaderschap gebruikelijk was. Met het toenemende cognitieve vermogen - dus de kunst van het vooruitdenken, veranderde het overle- vingspatroon. Ongeveer 12.000 jaar geleden was het no- madenbestaan zo goed als verleden tijd en was de agrari- sche revolutie een feit. Om aan de voedselbehoefte te voldoen ging men stukken land bewerken, daardoor was men gebonden aan een vaste verblijfplaats.

Aan de vooravond van de agrarische revolutie be- volkten 5 tot 8 miljoen jager-verzamelaars de wereld, verdeeld over duizenden afzonderlijke stammen met ver- schillende talen en culturen. Voor onze voorouders uit het agrarische tijdperk was de ontwikkeling tot Homo sapiens de voornaamste erfenis van de cognitieve revo- lutie. Een overzicht van de historie van de menselijke beschaving vinden wij in de bestseller van Yuval Noah Harari, *Sapiens - Een kleine geschiedenis van de mensheid* (al moet gezegd worden dat sommige van zijn denkbeelden vraagtekens oproe- pen).

De gedragsbio- logen Carel van Schaik en Kai Michel beschrijven in *Het oerboek van de mens* waarom we met de komst van de agrarische revolutie een straffende God nodig hadden.

Men had te kam- pen met collectieve problemen - zoals hongersnood na droogte en overstro- mingen, oorlogen tussen verschillende bevolkingsgroepen en epidemieën. Om

te overleven was een hechte solitaire gemeenschap met een sterke leider noodzakelijk. Solidariteit met de 'eigen' stamleden en de noodzaak om de leiders te volgen waren toen van levensbelang. Zelfbehoud en een sterke collec- tieve overlevingsdrang maakten het in die beginperiode van het agrarische tijdperk noodzakelijk om in hecht

groepsverband samen te werken. De behoefte aan veilige hechting valt hier samen met het leven in stam- en gezinsverband en het onderhouden van hechte familiebetrekkingen. Daardoor werden bezit, een eigen territorium en aanspraak op een vorm van rechtsbescherming waarschijnlijk steeds belangrijker.

Er was sinds het begin van de cognitieve revolutie een gestage ontwikkeling van de hersenactiviteit, dat betekende meer intelligentie en bewustwording. Ook kwamen het inlevingsvermogen en de fantasie op een hoger niveau. Al met al resulteerde dat echter ook in het ervaren van meer onzekerheden en angsten. Zo ontstond er meer behoefte aan veiligheid, geborgenheid, zingeving en structuur. Tegen die achtergrond is het verklaarbaar dat onze verre voorouders geloofden dat de vele geheimzinnige natuurverschijnselen en levensbedreigende situaties door magische krachten werden veroorzaakt. Het geloof in boze geesten en occulte verschijnselen beheerste toen het leven van alle dag. Om hun Goden tevreden te stellen en hun medewerking op te roepen, brachten zij dezen allerlei offers. Het mysterie van natuurgeweld, onverklaarbare ziekten en boze geesten was zó indrukwekkend, dat het vereren van meerdere Goden vanzelfsprekend werd.

Voor onze verre voorouders uit het agrarische tijdperk bood het geloof in Goden en geesten de verklaring voor het onzegbare en het mysterieuze. Middels hun rituelen en hun zang met ritmische dansen kregen allerlei emoties en onbegrepen gevoelens een aanvaardbare betekenis. Die gemeenschappelijke beleving versterkte het gevoel van onderlinge verbondenheid. Het verschafte de machteloze en kwetsbare mens een zeker gevoel van ordening en acceptatie. Een gemeenschappelijk geloof in de occulte krachten van het mysterieuze bestaan betekende ook een vorm van hechte lotsverbondenheid en saamhorigheid. Met andere woorden, religie (dus het geloof in Goden, geesten en magie) was van groot belang om met elkaar in stamverband te kunnen overleven.

Vijf gedragskenmerken van onze evolutionaire erfenis

De gedragskenmerken (de structuur van gedrag) van het leven in stamverband zijn steeds doorgegeven aan de volgende generatie en zodoende ook nu (in zekere mate) nog van invloed op ons gedrag. Het idee is eenvoudig, ons gedrag is het product van het brein en dit brein is het product van miljoenen jaren biologische evolutie met cultureel verankerde gedragingen, die als een netwerk van neuronen in het brein verankerd zijn. Vanuit die context heb ik in de loop van jaren de structuur van het leven in stamverband (naar eigen inzicht en met de nodige omwegen) kunnen herleiden tot vijf gedragskenmerken:

- de behoefte aan een sterke leider,
- de behoefte aan sociale cohesie van een hechte groep,
- de behoefte aan veilige hechting,
- de behoefte aan een 'eenvoudig antwoord' op de geheimen van het leven,
- een overmatig geconditioneerd geweten.

Deze genetisch verankerde gedragskenmerken van onze verre voorouders behoren (tot op zekere hoogte) nog steeds tot onze geestelijke bagage, al sluiten ze in veel mindere mate aan bij de ontwikkelingen van onze tijd.

Onze levensomstandigheden zijn ingrijpend gewijzigd, onder meer door de technische revolutie zoals het internet, de mechanisatie, de mobiliteit, de massale overbevolking en de buitensporige exploitatie van aardse middelen. Als logische reactie verdwijnen de vijf elementaire gedragskenmerken allengs meer naar de achtergrond, om plaats te maken voor aangepast gedrag aan de veranderde situaties. Tenminste, dat is wat er zou moeten gebeuren, maar zo maakbaar en flexibel is ons gedrag niet. Zo zijn de vijf evolutionair verankerde gedragskenmerken (in verschillende varianten en gradaties) ook nu nog aan de orde bijvoorbeeld met betrekking tot het geloof in de mythologische schijnwereld van religie.

Omdat de leidinggevendenden in de groep uit naam van hun Goden konden straffen en belonen, werd religie een uitermate geschikt middel om allerlei vormen van gewenst gedrag aan anderen op te leggen en ongewenst gedrag te bestraffen. Dit alles om in hecht stamverband naar eigen aard te kunnen overleven. Als je dat als kind ondergaat, weet je als volwassene niet beter dan dat het irrationele geloof om een verheven werkelijkheid gaat. Gelovigen ervaren vervolgens de dominantie van een overmatig (irrationeel) geconditioneerd geweten.

Behoeft aan veilige hechting en assimilatie is evolutionair gezien heel nuttig voor het jonge kind. Bij een snelle integratie in de groep zullen de overlevingskansen toenemen. Het proces van conditionering tot een fundamentalistisch gelovige fixeert jonge kinderen op de 'absolute waarheid' van hun religie. Hun referentiekader voor goed en kwaad - dus voor gewenst en ongewenst gedrag - wordt zodoende sterk bepaald door de schijnwereld van het Bijbelse mensbeeld. Hier geldt vooral het gezag van een almachtige God (en zijn aardse vertegenwoordigers) als hun soevereine leider, die genade schenkt. Althans, als we Hem aanbidden, Hij is immers ook de God die ons meedogenloos straft als we weigeren in Hem te geloven. De behoefte aan deze God dient zich in grote lijnen aan als de behoefte aan een sterke leider. In dat kader herhaalt zich de structuur van het leven in stamverband, via een dwangmatige oriëntatie op een fundamentalistische religie.

Het geloof in wonderen voorziet in de behoefte aan een eenvoudige verklaring voor de geheimen van het leven. Bijvoorbeeld een eenvoudig antwoord op onverklaarbare vragen en gebeurtenissen. Op zoek naar antwoord en bescherming belanden gelovigen in een complete schijnwereld die ze echter als een realiteit ervaren.

Legitimatie van het wonder en het 'gelovig aannemen' maakt verdere vragen overbodig, althans in de optie van de gelovigen. Velen van hen kunnen de verleiding niet weerstaan om daarbij ook de begrippen ziel en geest te omarmen, ditmaal als metaforen voor het onbekende, het onzegbare, het mysterieuze en het onsterfelijke. Het leven lijkt in veel opzichten beangstigend, zinloos lijden overkomt bijna iedereen. Religie creëert een vorm van acceptatie en verzoening met onvrede en zinloosheid. Zij wekt de suggestie dat ons bestaan niet nutteloos is, maar dat het een doel heeft. Door zich te beroepen op een almachtige God die wonderen verricht, trachten gelovigen om hun gevoelens van machteloosheid en controleverlies te reduceren. Inderdaad, die vijf gedragskenmerken zijn ons bepaald niet vreemd, want het leven is eindig, de dood kan altijd toeslaan.

Culturen die het geloof in God verwerpen of andere Goden dienen, worden beschouwd als tegenstanders van 'het ware geloof.' De strijd tegen een gemeenschappelijke vijand (zij die het ware geloof verwerpen) speelt in op het veilige gevoel van een hechte, eensgezinde groep. Want juist een gemeenschappelijke vijand voorziet in de behoefte aan de sociale cohesie van een hechte groep. Het schept een gevoel van veiligheid en saamhorigheid onder gelijkgestemden, tegenover de vijandige wereld van de andersdenkenden. In dat opzicht sluit religie ook naadloos aan bij de behoefte aan veilige hechting, omdat het geloof in een almachtige God de hulpeloze mens een helpende hand biedt en de goddeloze in het hiernamaals straft. Als het geweten gevormd is met een sterke nadruk op de absolute waarheid van religieuze denkbeelden, is er sprake van een overmatig geconditioneerd geweten. Daar zal men ook in het latere leven zo lang mogelijk aan vasthouden, ook al botst dit tot op de bodem met het logisch denken.

'Het geweten' een moreel kompas voor ons doen en laten

Om gezond te kunnen opgroeien moet een kind het gevoel van veilige hechting en emotioneel contact ervaren, een onmisbare voorwaarde voor de geestelijke stabiliteit en de gezondheid van het opgroeiende kind. Als de ontwikkeling van veilige hechting en emotioneel contact onvoldoende tot stand komt, zal dit ook in het latere leven vergaande gevolgen kunnen hebben. Als een kind zich van jongs af op een veilige manier aan de verzorgers kan hechten, leidt dat in de regel tot sociaal en aangepast gedrag. Zo ontstaat er vanaf het derde levensjaar geleidelijk aan een breder spectrum van gedrag. Het kind ontwikkelt besef van goed en kwaad en gaat dat meer en meer van elkaar onderscheiden en aanvoelen. De normen en waarden van de opvoeders worden na verloop van tijd als neuronale banen in de hersenen van het kind verankerd als geldige maatstaf voor het doen en laten. Door een verkeerde aanpak van de opvoeders of door ernstige gebreken in de aanleg, kan een kind volledig mislukken. Dan is het niet zeker of herstel van innerlijke harmonie en geestelijke gezondheid in een later stadium nog mogelijk is.

Het geweten (besef van goed en kwaad) werkt als een innerlijke toets, als een persoonlijke censuur en kader voor gedrag. Omdat religie en een goed geweten nauw met elkaar verbonden zijn, ontstaat bij het jonge kind al snel het beeld dat religie het monopolie op een

zuiver geweten vertegenwoordigt. Iemand die gedurende de opvoeding streng religieus wordt geconditioneerd, kan het geloof in God derhalve niet zonder gewetensconflicten loslaten, dat vereist een ingrijpend onthechttingsproces zoals ik lang geleden ook zelf heb ondervonden.

Gewetensdwang en religieuze conditionering

Een te sterk geconditioneerd geweten beïnvloedt de waarneming, het geheugen en de fantasie - dus het totale denken - op een beslissende wijze en met verstrekende gevolgen. Achterhaalde standpunten van religie kunnen als gevolg van een indringende conditionering levenslang standhouden. Dit beperkt zich uiteraard niet tot de achterhaalde denkbeelden van religie, maar heeft evenzo betrekking op andere vormen van cultureel verankerde opvattingen die in strijd zijn met het redelijk denken. Door onze conditionering zullen we informatie die tegen onze overtuiging ingaat trachten te negeren en staan we open voor informatie die onze (achterhaalde) denkbeelden bevestigt. Bovendien zijn de meeste mensen in hun aanleg enigermate ontvankelijk voor het spirituele mysterie en het geloof in wonderen. Daar komt nog bij dat we onze opvattingen diepgaand laten beïnvloeden door eenzijdige media-informatie en de publieke opinie, om ons 'veilig' te kunnen aansluiten bij het collectieve gebeuren, dan wel om ons daar krachtig tegen te verzetten.

Bewustzijnsvernaauwing en realiteitsverduistering zijn de altijd aanwezige componenten in ons bestaan waar iedereen mee te kampen heeft. Bewustwording en zelfkennis daarentegen maken mild en kritisch, zowel naar jezelf als naar anderen. Dan zullen we minder verstand vasthouden aan onze achterhaalde denkbeelden en ons minder vanzelfsprekend openstellen voor kuddedrag en blindelings volgen. Veel mensen zijn ontvankelijk om de glijdende schaal van fantasie naar irrationeel geloof zonder veel lastige vragen te accepteren, vooral als het aansluit bij de 'gevoelsmatige normen' binnen het gezin en de samenleving. De grenzen tussen werkelijkheid en fantasie kunnen dan gemakkelijk vervagen in een nevel van mystieke en collectieve realiteitsverduistering. Hersenspecialisten hebben aangetoond dat ons brein wordt gestructureerd door aanleg, opvoeding én het cultuurpatroon van de samenleving waarin we opgroeien. Dit in de hersenen opgeslagen bestand is een belangrijke oorzaak voor het in stand houden van een dwangmatige fixatie op religie.

Het vasthouden aan ongewenste conditionering en achterhaalde standpunten blijkt hardnekkiger naarmate de innerlijke programmering met sterke emoties gepaard is gegaan. Dit is vooral aan de orde als het geweten nauw wordt verbonden met waarden en normen van een dominante cultuur van schuld en zondebesef (zoals dat bij mij lang geleden het geval was).

Uiteraard zijn gelovigen graag bereid om de ongerijmdheden van religie te camoufleren met de dooddoener 'dat ieder mens tenslotte zijn eigen gelijk heeft' en ieders religieuze overtuiging daarom moet worden gerespecteerd. Het merendeel van de orthodox gelovige christenen voert dagelijks een innerlijke strijd tegen de zonde en de verleidingen van de duivel. Door steeds maar bezig te zijn met de bezieling van het geloof door het werk van de Heilige Geest, blijven zij intensief voldoen aan hun dwangmatige irrationele conditionering om hun God te behagen en daarvoor dagelijks verantwoording af te leggen.

Als gewetensdwang het leven ingrijpend beheerst (zoals ooit bij mij) heeft dat enige overeenkomst met een dwangneurose. Als het daarbij om denkbeelden gaat die de werkelijkheid geweld aandoen, kan er ook sprake zijn van een psychose. Een psychose wordt gekenmerkt door een toestand waarin het contact met de werkelijkheid is verstoord. Het kenmerk van een neurose is het tegengaan van angst door een excessief gebruik van afweermechanismen. De combinatie van beide invloeden veroorzaakt dan een dwangmatig realiteitsconflict, dus een vorm van dwangneurose. Emotionele disharmonie en psychische stoornissen zijn typische verschijnselen van de Homo sapiens. In die zin ontbreekt het ons aan een doelgerichte buitenaardse inbreng en lijkt het meercellige leven vooral een samenloop van omstandigheden die zich uitsluitend

binnen het kader van de aardse wetmatigheden voltrekt. Vele gedragswetenschappers met een religieuze achtergrond vertonen een eigenaardige mix van religieus en wetenschappelijk denken. Zij trachten het Bijbelse mensbeeld te combineren met het evolutionaire mensbeeld én de wetenschappelijke stand van zaken. Geloven in God wordt op het voetstuk van een verheven mysterie geplaatst. Zelfs onder agnosten en niet-gelovige humanisten geeft men elkaar op alle niveaus het voordeel van de twijfel en stelt men zich zo neutraal mogelijk op. Een uitzondering vormt de kleine minderheid van overtuigde atheïsten en vrijdenkers die zich na een innerlijke strijd hebben ontworsteld aan de diep verankerde religieuze denkbeelden uit hun jeugd. Gezien hun complexe achtergrond hechten zij sterk aan realiteit en geloofwaardigheid. Vrijdenkers van dat kaliber zijn daarom ook minder conformistisch in het omhelzen van populistische propaganda. Ook voor hen is het leven een leerschool waarin ze soms moeten constateren dat ze naar beste weten gehandeld hebben, maar dat hun weten bij nader inzien niet zo best was.

INGEZONDEN BRIEVEN

In De Vrijdenker van februari jl. stelt Sjeff Wester in zijn ingezonden brief dat er na het samengaan van De Vrije Gedachte (DVG) en het Atheïstisch Verbond (AV) nieuwe statuten en een huishoudelijk reglement moeten komen en bovenal een nieuwe naam waarin het woord "atheïsme", of een afgeleide daarvan, prominent aanwezig moet zijn.

Mijns inziens bestaat de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte nog steeds in dezelfde mate als voorheen; zij is is nog steeds de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Wat het woord "atheïsme" betreft, worden de nieuwe leden op hun wenken bediend. Sinds haar oprichting in 1856(!) is de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte steeds een vrijdenkersvereniging op atheïstisch-humanistische grondslag geweest. DVG is altijd zo atheïstisch geweest als maar kan. DVG-vrijdenkers verwerpen iedere godsvoorstelling. Daarom is DVG atheïstisch. Voor DVG staat het menselijk individu centraal. In die zin is zij humanistisch. Niet-atheïstische (theïstische) vrijdenkers bestaan niet. Niet-humanistische wel, maar niet bij DVG. Om onze nieuwe leden, die in het bijzonder het Atheïsme naar de buitenwereld willen uitdragen, tegemoet te komen, heb ik er geen bezwaar tegen als de statutaire naam "vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte" wordt uitgebreid tot: "Atheïstisch-humanistische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte". Maar dat is het dan wel. Een atheïstisch-humanistische vrijdenkersgroet van

Gerhard Elferink

Geachte lezers,

Laatst hoorde ik iemand zeggen dat god de schepper is van alles. Dat zette mij aan het denken want dat betekent nogal wat. Als we met telescopen het heelal inkijken zien we meer dan 100 miljard melkwegstelsels. Gemiddeld bestaat een melkwegstelsel uit ongeveer 100 miljard sterren. God heeft dus 100 miljard maal 100 miljard aan sterren geschapen. Dat is één 1 met 22 nullen daar achter aan sterren. Dit betekent dat god meer sterren heeft geschapen dan dat er zandkorrels op aarde zijn. Voorwaar een goddelijke prestatie. Als we van deze gigantische hoeveelheid sterren één ster nemen is die ene ster onze zon. Stel je voor dat we onze zon kunnen laten inkrimpen tot een bol van één meter doorsnede, dan kunnen we deze bol ophangen in de goal van een voetbalveld. Aan de andere kant van dat voetbalveld staat ook een goal. In dat goal kunnen we dan een erwt ophangen van 9 millimeter doorsnede. 70% van het oppervlak van deze erwt is bedekt met water en op de overgebleven 30% droge erwt zitten wij, inclusief dat gedeelte van het planten- en dierenrijk dat niet in het water leeft, met zijn zeven miljarden te prutten. Ja, en dan stug blijven volhouden dat de mens het hoogtepunt is van gods schepping.

Marcel Smit

Oud-testamentische moraal in Tennessee: Geen religie dan ook geen lgbt!

door **Maarten Gorter**

Een van de grootste krachten van het vrijdenken en het humanisme is de overwinning op de oud-testamentische moraal van *oog om oog, tand om tand*. Door de verlichting en het humanisme ontstond het idee dat criminelen opgesloten dienen te worden om de kans op recidive het laagst mogelijk te houden. Het idee van het straffen als vergelding werd een minder belangrijk aspect. Gebaseerd op deze verlichtingsleer schafte Nederland in 1870 – en in 1952 in het oorlogsrecht – de doodstraf af. In de Verenigde Staten is echter de oog om oog, tand om tand moraal nog springend, zo is in 27 staten de doodstraf nog legaal en gold dat zelfs tot 2002(!) voor het executeren van minderjarigen. In Tennessee – waar de doodstraf ook legaal is – vinden ze nu dat de oog om oog, tand om tand moraal nog verder doorgevoerd dient te worden. Zo is **Bruce Griffey**►, lid van het Huis van Afgevaardigden van Tennessee, boos dat zijn dochter geen "christelijke waarden" mocht leren op haar openbare school. Het is een steeds terugkerend verhaal van christelijk-conservatief Amerika; "the secularists"[1] zouden religie van Amerikanen afpakken en progressieve waarden zoals lgbt-gelijkheid, feminisme en secularisme "opdringen". Griffey liet het er echter niet bij zitten, hij was zo kwaad dat hij een wetsontwerp indiende waarin het onderwijzen van lgbt-onderwerpen verboden wordt op scholen. Griffey verdedigt zijn wet in de media door te eisen dat zijn dochter op school "christelijke waarden" kan leren anders trekt hij de wet niet in. Het ziet ernaar uit dat als "the secularists" in de ogen van mensen als Griffey christenen "straffen" voor het propageren van de bijbel op scholen, "the secularists" dan ook "gestraft" moeten worden door lgbt-onderwerpen te verbieden.

De Republikein Griffey is er blijkbaar niet bekend mee dat het Amerikaanse hooggerechtshof in 1948, 1962 en 1963 het indoctrinerend onderwijzen van het christendom in strijd met de scheiding van kerk en staat heeft verklaard. Griffey is kennelijk niet bekend met het principe van scheiding van kerk en staat, of lijkt te denken dat dit samen moet gaan met de "scheiding van lgbt en staat". Een beginsel dat niet eens in de grondwet van

Hongarije, Polen of Rusland te vinden is, al denken die landen trouwens foutief dat het principe van "familie-bescherming" dit wel moet impliceren.

Op het moment dat ik dit schrijf, is de wet nog in behandeling in een parlementaire commissie. In de VS is het namelijk zo dat wetten altijd eerst in een parlementaire commissie aangenomen moeten worden, waarin een deel van de leden van het parlement zitting heeft. Controversiële wetten worden soms opzettelijk niet in behandeling genomen tot de jaarlijkse parlementaire termijn afgelopen is, zodat de wet automatisch afgeschoten is. De Amerikanen noemen dit "dying in committee", dat kan zomaar nu weer gebeuren want het is al een tijdje stil om deze wet. In Florida is echter een soortgelijke wet aangenomen, al gebruikt die wet in tegenstelling tot die van Tennessee niet expliciet de term lgbt en spreekt deze wet over een verbod op: "klassieke instructies over

seksuele geaardheid en genderidentiteit op een manier die niet passend is bij de leeftijd of ontwikkeling van kinderen". De wet definieert niet wat nu precies "niet passend" is en ook het begrip van "klassieke instructies" klinkt nogal vaag. Mogelijk voelt Griffey zich gesterkt door dit besluit van Florida in de verwachting dat zijn wet wordt aangenomen in Tennessee. Mocht deze wet aangenomen worden, dan kan Tennessee zich naast het zijn van de bakermat van de countrymuziek en het evangelisch geloof (meer dan 50% van de bevolking is evangelisch) weer herbevestigen als de bakermat van de homofobie. Het was namelijk in de hoofdstad van Tennessee waar in 2017 de rabiaat-homofobe "Nashvilleverklaring" werd opgesteld die zich uitsprak tegen lgbt-rechten. De Nederlandse versie van deze verklaring werd medeondertekend door SGP-politici Kees van der Staaij en Diederik van Dijk. Het zou mij trouwens niets verbazen als Griffey ook zijn handtekening er onder heeft staan.

Over Griffey weer gesproken: naast de oud-testamentische oog om oog, tand om tand moraal heeft hij nog een grote voorliefde voor een bijbels principe: schuld. Zo schreef hij een brief aan de gouverneur van Tennessee Bill Lee met het verzoek om zijn vrouw tot rechter

te benoemen. Griffey eindigde zijn brief met de woorden: "Ik zal voor eeuwig bij je in de schuld staan als je mijn vrouw kiest". Toen Lee echter voor een andere vrouw koos als rechter begon Griffey een hetze tegen haar, zo erg zelfs dat zij na negen dagen ontslag nam omdat zij het niet meer aankon. Griffey hecht dus aan bijbelse principes van duizenden jaren geleden, wellicht kan hij beter eens naar iemand van de huidige tijd luisteren, namelijk zijn eigen president Biden die ooit zei: "Corruption is a cancer: a cancer that eats away at a citi-

zen's faith in democracy, diminishes the instinct for innovation and creativity".

[1] Het is niet duidelijk wie christelijk-conservatief Amerika nu altijd bedoelen met "the secularists" aangezien zij dit breder gebruiken dan alleen mensen die streven naar een strikte scheiding van kerk en staat. Allerlei moderne aangelegenheden zoals transgenderrechten en beperking van wapenbezit komen volgens conservatieve christenen ook door "the secularists" al is dat vaak niet uitsluitend het geval.

Doordenken over het bewustzijn

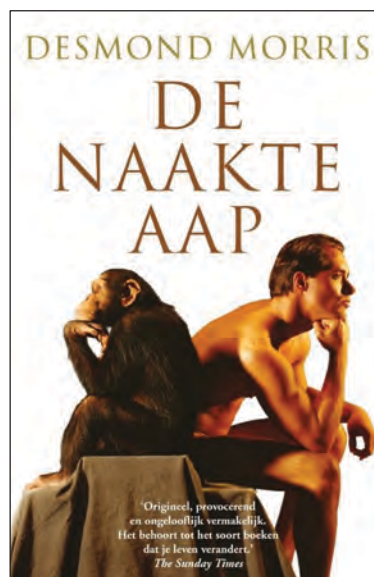
door **Eelko de Vos**
en **Anton van Hooff**

Is de mens niet een wezen van hogere orde dan de (andere) dieren? Alle religies kennen aan de mens een bevoorrechte plaats in de schepping toe. Ook als men niet gelooft dat een god de mens naar zijn evenbeeld schiep, maar dat de mens zichzelf op een fantasme projecteerde, is de verleiding groot de eigen diersoort als bijzonder te zien en te zoeken naar fundamentele verschillen. Is de mens niet de *homo faber*, de maker mens die zijn lichamelijke beperkingen door werktuigen overwint en zo de evolutie buiten het organisme brengt? Zelfs zijn denkvermogen breidt hij uit door Kunstmatige Intelligentie. Onderscheidt de mens zich door taal, rechtop lopen, de verfijnde handen, stereoscopisch zien, de breinomvang en/of is hij de 'naakte aap' uit Desmond Morris' bestseller van die titel (1967)?

Een principieel bezwaar tegen al deze pogingen om zichzelf boven de natuur te verheffen is natuurlijk dat het de mens zelf is die zich bijzonder verklaart. Nog

nooit heeft een hond jaloezie getoond en het verlangen geuit mens te worden. Waarschijnlijk beschouwt de kakkerlak zich ook als het toppunt van de schepping – en hij heeft sterke argumenten.

Niettemin blijft het intrigerend na te denken over de uniciteit van de mens, zoals Harry Ansems deed in het gedachtenrijke artikel in het maartnummer van De Vrijdenker. Het heeft ons geprikkeld tot deze gedachtengang.

Het bestaan van bewustzijn

De eerste stelling in de eerste zin: 'bewustzijn bestaat', is naar ons idee uiterst aanvechtbaar. Daniel Dennett, die zelfs door de schrijver zelf aangehaald wordt, onderschrijft deze opvatting namelijk niet. Bewustzijn is geen 'iets' waar je naar kan wijzen, volgens Dennett. Het is volgens hem een emergent (ontspruitend) verschijnsel van een complex systeem zoals de hersenen. Er is geen plek waar het zit, er is geen oorzaak van te vinden – het ontstaat zodra genoeg delen van de hersenen met elkaar in samenspraak gaan en zich samen uiten. Bewustzijn en zelfbewustzijn zijn er in verschillende mate, net zoals IQ of EQ (Emotioneel Intelligentie)

Quotiënt). Maar wat het is en of het sowieso bestaat zoals wij denken, is maar zeer de vraag.

De tweede stelling 'we weten wanneer we bewust zijn en wanneer niet' is ook aanvechtbaar. Heeft iemand die slaapt bewustzijn? Als je intens droomt en je binnen de droom bewust bent van je acties en omgeving, ben je dan officieel bewust of niet? Als ze je geen vragen kunnen stellen en een olifant op je kunnen laten vallen, zonder dat je het zou merken, valt dat onder bewustzijn? Heeft iemand die in coma ligt bewustzijn? Zo ja, hoe toon je dat aan en zo nee, wat is dan het verschil qua bewustzijn tussen een hersendood iemand en iemand in coma? Is er dan ook potentieel-bewustzijn, dat verankerd ligt in een comapatiënt en niet meer in een hersendode? Heeft iemand met een bijna-dood-ervaring op dat moment bewustzijn? Officieel is die persoon niet levend. Kortom: de stelling dat we weten wanneer we bewust zijn, is niet zo simpel te beantwoorden. Het gaat om een heel delicaat probleem binnen de medische wetenschap.

Definitie van bewustzijn

Want wat hier nergens aan de orde komt is de hamvraag: Wat IS bewustzijn dan precies? De definities van bewustzijn en zelfbewustzijn zijn vaak zo vaag, dat feitelijk elk levend wezen bewustzijn kan hebben. *"Bewustzijn is het geestesvermogen dat het individu in staat stelt de buitenwereld waar te nemen en te verwerken."* *"Een toestand waarin men gewaarwordingen uit zijn omgeving ondergaat en beseft heeft van het eigen ik."* Mogelijk hebben planten dan zelfs bewustzijn, aangezien ook zij zich misschien mentaal kunnen plaatsen in hun omgeving. En of ze een 'eigen ik' ervaren, dat kan niemand ontkrachten of bewijzen. We kunnen het niet eens bewijzen

zen van onze levenspartner, dus hoe kunnen we bewijzen dat andere levensvormen wel of geen bewustzijn hebben? Want heeft bewustzijn wel een netwerk van zenuwstrengen nodig, of is een chemisch netwerk van wortels en uitlopers ook misschien genoeg om bewustzijn in te kunnen ontspruiten?

Het antwoord op die vraag 'wat is bewustzijn?' kan verstrekkende gevolgen hebben voor onze positie in de natuur en onze positie tegenover planten en dieren. Als dieren zelfbewust zijn, mogen we ze dan fokken en slachten? En als planten dat ook kunnen, mogen we hun dan het levensrecht ontnemen? Voor je het weet, word je een gelovige 'alles-wat-leeft-is-heilig' jaïnist of hang je

aan de lippen van de semi-intellectueel 'alles-is-bewustzijn' Deepak Chopra.

We zien dus niet in dat de mens een alleenrecht heeft op bewustzijn of zelfbewustzijn. Dit wordt op meerdere plekken in Ansems' artikel geponeerd. Mensapen vertonen exact dezelfde emoties en sociale structuren die wij mensen ook opbouwen. Haat, angst, liefde, genegenheid, vertrouwen, en zelfs alle basale economische beslissingsmethodes die wij mensen gebruiken in ons leven, hebben mensapen en ook lagere apen ook.

Daarnaast zijn niet enkel apen zo slim, maar dolfijnen en zelfs kraaien zijn uitermate intelligent, zelfbewust en zeer sociaal. Dolfijnen hebben een taal en elke dolfijn heeft een naam die afgeleid is van de naam van de moeder. Dolfijnen-moeders leren de baby-dolfijnen in hun baarmoeder hun eigen naam door die geregeld naar ze toe te sturen, dwars door hun eigen lichaam heen. Dolfijnen hebben zeer complexe sociale structuren, net als mensen. Ze gaan vreemd, ouders geven kinderen een standje, pubers zijn opstandig en worden door de groep fysiek bijgestuurd nadat ze eerste meerdere malen verbaal tot de orde geroepen zijn.

Hetzelfde gebeurt bij apen en al helemaal bij mensapen. Niet alleen hebben mensapen wel degelijk de mogelijkheid een taal te leren en daarmee complexe gedachten, ideeën en herinneringen mee te communiceren. Ze hebben ook herinneringen en toekomstwensen die ze kunnen uiten, herinneringen die ze hadden van voor ze een taal leerden.

De gorilla Koko was immens verdrietig toen haar verteld werd dat haar lievelingsbeestje, een kleine poes, verongelukt was en dood was gegaan. Koko wilde weten wat er gebeurd was en bleef vragen stellen en vertellen dat ze zo triest was. Ze had de katten niet zien sterven, het werd haar enkel verteld. Maar het concept van de dood en het verdriet van het niet meer samen kunnen spelen was voor Koko bijna ondraaglijk. Haar gesprek en haar verdriet kan je nog altijd met een simpele zoekterm in Youtube zo vinden. Ook het verdriet om haar vriend Robin Williams, na zijn sterven, was zwaar voor deze gorilla. En het schrijnende relaas van het verlies van haar moeder die gedood werd door stropers. Intrigerend feit hierbij is: **◀Koko (op de foto met Robin Williams)** spreekt vloeiend gebarentaal.

Bewustzijn, of die 'toestand waarin men gewaarwordingen uit zijn omgeving ondergaat en beseft heeft van het eigen ik' is dus zeker niet iets dat enkel bij de mens aanwezig is. Ook elk varken dat we slachten, elke hond die geschopt wordt, elke kraai die door een boer wordt neergeschoten heeft bewustzijn op een niveau waar een gemiddelde Nederlander van zou schrikken.

Spiegelneuronen (zenuwcellen die direct reageren op gedrag van een soortgenoot) die aangestipt worden in Ansems' artikel, zijn ook niet iets dat wij mensen alleen hebben. Vrijwel alle aapsoorten, van mensapen tot de minder complexe soorten, hebben spiegelneuronen. Zelfs in vogels zijn ze gevonden, wat aangeeft dat dat aspect van sociale terugkoppeling en het inleven in de ander iets is dat niet alleen door mensen gedaan wordt. Vogels kunnen het zelfs. John Marzluff heeft er schitterende studies naar gedaan die overal te vinden zijn en die

aantonen dat kraaien verbazingwekkend intelligent zijn en een collectief geheugen hebben. Hetzelfde geldt voor een 'identiteit' die enkel wij mensen zouden kunnen opbouwen. Elke honden- of kattenbezitter kan je vertellen dat elk beest zijn eigen identiteit heeft. En dat zijn nog maar honden en katten, redelijk domme beesten vergeleken met de dieren die we eerder noemden. Die dieren vertonen een diversiteit aan identiteiten binnen hun sociale groep die minimaal zo indrukwekkend is als bij mensen.

Religie en eigendoding

Dus de stelling dat wij als mens uitzonderlijk zijn en alle dieren het nakijken geven, is uiterst aanvechtbaar. Er zijn twee zaken die kunnen worden aangevoerd als onderscheidend – en niet meteen de mens verheffend – namelijk religie en eigendoding. Met religie moeten we voorzichtig zijn: andere dieren hebben ook rituelen, maar er zijn geen aanwijzingen dat ze zich van lijken ontdoen op een manier die een geloof in een voortbestaan inhoudt; mensensoorten doen dit al zeker sinds de Jonge Steentijd. Er is immers een besef van de eindigheid van het leven nodig om zich niet daarbij neer te leggen. Hetzelfde besef heeft de mens de mogelijkheid aan de hand gedaan een einde te maken aan het eigen bestaan. Geen ander dier doet zich doelbewust de dood aan, terwijl het toch van hoogten kan springen. Dat lemmingen dat doen om ruimte te maken voor de soort, is een kwalijke mythe die Wild Wilderness II, een natuurfilm uit de Disney-studio,

Lemmingen krijgen absolutie voor hun zelfmoord

in de wereld heeft gebracht. Het dichtst bij eigendoding komt nog het weggwijnen van een huisdier na de dood van het baasje. Maar wil die trouwe hond dood? Dat doen wel (oude) mensen die zichzelf versterven, een praktijk die al vroeg bij het mensdom voorkomt. Maar sinds de Jonge Steentijd kwam touw te beschikking voor zelfverhanging. Deze werd de 'favoriete' methode. Bewijzen suïcide en religie een unieke kwaliteit van het menselijk bewustzijn? Werd er in de menselijke evolutie een kritische drempel overschreden? Al antieke wijsgeren wijzen erop dat de mens in één opzicht meer vermag dan de tot eeuwigheid gedoemde goden: hij kan tenminste een eind maken aan zijn bestaan.

Positieve sociale interactie

'Sociale interactie en empathie bevorderen het zelfgevoel en het zelfbewustzijn positief', schrijft Ansems. Helemaal mee eens, maar ook hier geldt zeker de Bell curve: de mens is gemaakt om een bepaalde hoeveelheid mensen in hun sociale groep te hebben. Sociologen en psychologen hebben een maximum van ongeveer 125 mensen gevonden waar een gemiddeld persoon zich aan bindt.

Een grotere groep begint sociale wrijving te geven. Facebook, Instagram, Twitter en alle andere 'sociale' media zorgen daarom niet voor een positief effect voor zelfgevoel en zelfbewustzijn. Zij overstimuleren en creëren mentale stress waar psychische verstoringen door ontstaan. De balans is zoek voor een groot deel van de maatschappij en de uitingen daarvan zijn overal te vinden. Van wappies tot en met jonge meisjes met eetstoornissen en een zelfbeeld dat compleet vernield is. Sociale interactie en empathie is goed, maar met mate. Te weinig of te veel en je zit aan de pijnlijk verkeerde kant van de Bell curve.

Collectief bewustzijn

Het deel van het artikel over een collectief bewustzijn is zeker intrigerend. Cultuur, tradities en zelfs memes zijn een vorm van collectief bewustzijn of geheugen die rondwaren tussen individuen. Cultuur is niet iets dat slechts een persoon kan dragen, net zoals een watermolecuul niet nat kan zijn. Je hebt er meerdere van nodig. Zo ook met gedachtevirussen, oftewel memes - ook daar

heb je vele mensen voor nodig om het te laten gedijen. Pizza-gate^[1] werd gedragen in een cultuur die bevattelijk was voor die specifieke meme. Het werd in het collectief bewustzijn van de gemeenschap geïmplant - op welke wijze doet er nu niet toe- en het bleef daar in hangen en stromen. Tot en met het moment dat het daadwerkelijk levens nam.

De hele Trump-sekte die ontstaan is in Amerika is een vorm van menselijk zwermgedrag getriggert door nepnieuws, persoonlijke uitingen van groepsspecifiek gerespecteerde opinie-houders en memes die heel effectief in deze gemeenschap geplaatst werden. Cambridge Analytica was hier uitermate goed in. Met vrij eenvoudige statistische analyses van Facebook-accounts kreeg het een helder beeld hoe een presidentsverkiezing gestuurd kon worden. Door heel gericht de key-personen in groepen van Facebook gebruikers te beïnvloeden via promoties, advertenties en nepartikelen konden zij de zwerm van potentiële Trump-aanhangers vergroten en richting de stembokjes krijgen.

Collectief bewustzijn is te sturen en derhalve immens gevaarlijk. Het heeft de kracht om mensen bewust en onbewust te bundelen ten goede en ten kwade. Mensen zijn ook in essentie sociale zwerm dieren, net als spreeuwen en bijen (die Ansems aanhaalt) en lemmingen.

Banaantje grijpen

Het prachtigste, meest basale, gedachte-experiment van collectief bewustzijn blijft naar ons idee het bananen-experiment bij apen. Hoewel het experiment nooit echt uitgevoerd is, geeft het wel goed weer hoe een collectief zich gedraagt. Het zogenaamde experiment wordt gestart met een groep van vijf apen die in een ruimte worden geplaatst. Bovenin de ruimte hangt een banaan met daaronder een metalen trap om er bij te kunnen komen. Elke aap die de trap op gaat krijgt een elektrische schok. Al gauw durft geen enkele aap de trap te benaderen, zelf niet degene die het nog niet geprobeerd hebben. Elke keer als een aap dichtbij komt, trekken de andere apen hem gillend en schreeuwend weg van de trap. De trap is gevaar. Vanaf dat moment worden de apen een voor een verwisseld met een nieuwe aap. Die nieuwe aap wil natuurlijk de banaan pakken maar wordt tegengehouden en geleerd dat dat niet mag. Zelfs als alle apen die de schok zelf gevoeld hebben niet meer aanwezig zijn, blijven de apen nieuwe apen tegenhouden, terwijl ze zelf niet weten waarom. Collectief bewustzijn op z'n helderst.

Hans Teeuwen bij "Bimbo's en Boerka's" (De meiden van halal).

Dit voorbeeld is eenvoudig en direct te begrijpen. Maar collectief bewustzijn en de bijbehorende valkuilen zijn uitermate complex verweven met onze sociale en ook individuele psyche. Er zijn talloze bananen die wij leren om niet te pakken omdat dat niet geoorloofd is. We leren ze zelfs niet meer te zien als opties. De aangeleerde blinde vlekken voor deze 'onbereikbare' bananen zijn collectief in elk individu in onze samenleving ingeprent. In politiek, familie, tussen vrienden maar zelfs ook in de wetenschap zoals die beoefend wordt. Dat gedrag alleen al leren zien vereist loslaten van alles waar je mee opgevoed bent en is uitermate moeilijk. Denkers zoals Niels Bohr, Albert Einstein, Stephen Hawking en Erik Verlinde hebben dat in hun vakgebied kunnen doen. Maar enkel in hun vakgebied. We zien voormalig gelovigen zoals Ayaan Hirsi Ali via trauma's hun persoonlijk fundament afbreken en opnieuw opbouwen.

Als we allemaal een deel van het collectief bewustzijn dragen en dat moeilijk kunnen loslaten, hoe kunnen we dan dat cultureel inprenten omzeilen? Het is alsof we op een mentale supertanker zitten met onze voetjes spartelend in het water; als een van ons de geest krijgt om een andere kant op te gaan, kan hij spartelen wat hij wil maar de supertanker vaart onverdroten door. Pas als genoeg mensen gaan watertrappelen kan het tij keren.

Collectief reguleren

De enige manier om collectief bewustzijn op een juiste manier te laten gedijen is door het bloot te stellen aan twee aspecten: kritisch denken vanaf heel jonge leeftijd, en humor. Deze laatste heeft als basis de eerste, maar is essentieel voor het vrij laten beschouwen van alle kanten van (bijvoorbeeld) een collectief. Kritisch denken zorgt voor het herbouwen van een fundament als gebleken is dat het fundament rot is. Humor zorgt er voor dat elke gelegenheid aangegrepen kan worden om kritisch te denken. Hierbij kunnen we denken aan Hans Teeuwen die wel eventjes tot de orde geroepen zou worden door de meiden van Halal na zijn liedje bij de onthulling van het monument De Schreeuw.

Het omgekeerde gebeurde en het bleek dat Teeuwen heel scherp en heel correct deze jongedames tot de kern van het probleem bracht. Met humor die volstrekt gepast was maar een bittere nasmaak had. Een nasmaak die deed nadenken. De nar aan het hof bleek slimmer dan de hofdames. Humor bleek een scherper zwaard dan conformiteit aan het collectief.

Collectief bewustzijn is iets prachtigs en afschrikwekkends. Het kan hele beschavingen opbouwen en ons binnen een mum van tijd in een burgeroorlog werpen. Het is niet enkel bij mensen te vinden. En het is ongelooflijk moeilijk te begrijpen of te sturen naarmate de snelheid van individuele communicatie omhoog schiet. Bij die versnelde communicatie zal de wig tussen groeperingen exponentieel versneld groter worden. Wappies en wetenschappers tegenover elkaar, in alle vakgebieden. Ratio en emotie, jong en oud, kritisch en conservatief, digitaal en analoog.

Voor we samen als een prachtig vloeiende eenheid kunnen samen-denken met de snelheid van het licht, zoals in het artikel van Ansems voorgesteld wordt, zullen we heel wat mentale bergen moeten verzetten.

Referenties

"What is consciousness? Philosopher Daniel Dennett explains."
https://www.youtube.com/watch?v=wm8M_xQrgCk

"Zijn we slim genoeg om te weten hoe slim dieren zijn?", door Frans de Waal, Uitgeverij Atlas Contact, ISBN 9789045028583

"Mama's laatste omhelzing: over emoties bij dieren en wat ze ons zeggen over onszelf", door Frans de Waal, Uitgeverij Atlas Contact, ISBN 9789045034294

"Crows, smarter than you think | John Marzluff | TEDxRainier"
<https://www.youtube.com/watch?v=0fiAoqWSC9g>

"Moederdolfijnen leren babies prenataal hun naam"
<https://www.livescience.com/55699-mother-dolphins-teach-babies-signature-whistle.html>

"Cambridge Analytica and Facebook: The Scandal and the Fallout So Far"
<https://www.nytimes.com/2018/04/04/us/politics/cambridge-analytica-scandal-fallout.html>

"Koko - Befriends kitten & recounts death of mother by poachers"
https://www.youtube.com/watch?v=1ihC6QHS_m0

"Pavlov bij mensen"
<https://www.youtube.com/watch?v=xvRY32JgHPE>
<https://www.youtube.com/watch?v=MEhSk71gUCQ>

"Hans Teeuwen bij de meiden van Halal"
<https://www.youtube.com/watch?v=jvkshYLy1k>
<https://www.songteksten.nl/songteksten/78055/hans-teeuwen/het-vrije-woord.htm>

 [1] Het verzinsel dat in een kelder onder een pizzeria in Washington kinderen werden misbruikt, door onder anderen Hillary Clinton.

Vanuit de bestuurskamer De Vrije Gedachte

door *Jaap van Dijk*, secretaris DVG

Ik moet u zeggen dat ik die bestuurskamer niet van binnen heb gezien. Ik heb in mijn periode als secretaris wel de Amsterdamse stationsrestauratie meegemaakt, maar verder ging het vergaderen via Zoom. Je lijkt daardoor iets minder betrokken te zijn als secretaris. Gelukkig werd er meestal een video-opname gemaakt, waardoor ik het geheel nog terug kon luisteren om de harde besluiten niet te vergeten. Mijn periode als secretaris loopt ten einde; in de komende ledenvergadering zal de overdracht plaatsvinden aan een nieuwe secretaris. Ik zal opnieuw het land verlaten en mijn onderkomen zoeken bij de zuidburen. Mijn partner Loes is overleden en eigenlijk trekt niets mij zo sterk als mijn kinderen die ik 20 jaar geleden verlaten heb. Gelukkig hebben we al die tijd een goed contact gehad en word ik weer met open armen ontvangen. Het lijkt me een goed idee om te gaan meewerken met de Vlaamse Atheïsten en Vrijzinnige Humanisten.

Het bestuur heeft dit jaar de gebruikelijke activiteiten weer opgepakt na de lange coronapauze. Het zal goed zijn om elkaar opnieuw te ontmoeten en te luisteren naar interessante personen die ons iets te vertellen hebben.

Ik wil u een indruk geven van wat het bestuur voor dit jaar aan het organiseren is. Nog niet alles staat vast en we kunnen ook nog niet alles onthullen. Uiteraard zorgen wij ervoor dat u tijdig de definitieve informatie zult krijgen.

Vrijdenkersdag / Algemene Ledenvergadering

Vrijdenkersdag gecombineerd met de Algemene ledenvergadering op 14 mei in Auditorium van zalencentrum Domstad, Koningsbergerstraat 9, 3531 AJ Utrecht. In de ochtend de algemene ledenvergadering en 's middags het Vrijdenkersdag-symposium.

Als sprekers verwachten wij filosoof Sebastien Valkenberg (auteur van 'Policor in de polder'), Bart Collard en Raisa Blommesteijn die de opstellers waren van het manifest voor de vrijheid van meningsuiting, en Floris van den Berg die onlangs het boek 'Wokabulary. Kritisch wokewoordenboek' publiceerde (zie de bespreking daarvan door Enno Nuy in dit blad). Er zal veel mogelijkheid zijn voor discussie en debat met het publiek.

Anton Constandse-lezing

Op 18 juni een interview met de beoogde Vrijdenker van het Jaar en vragen uit het publiek onder leiding van een gespreksleider. Uitreiking aan de VvhJ van het beeldje met het driekleurig viooltje, 'La libre pensée'. Van het geheel wordt een videoregistratie gemaakt en mogelijk ook streaming verzorgd. Voor de AC-lezing hebben wij iemand op het oog die nog niet heeft kunnen toezeggen. Plaats: Academiegebouw in Utrecht, als het dan in het weekend beschikbaar is; wij verwachten daar nog uitsluitel over.

Bij deze gelegenheid zullen wij ook Saskia Spigt herdenken, oud-bestuurslid, die vorig jaar is overleden. Saskia was ook de ontwerper van het beeldje 'La libre pensée'.

Atheïsmedag

Deze zal op zaterdag 19 of 26 november plaatsvinden. Wij hebben een Atheïst van

het Jaar op het oog. Er is nog geen plaats gekozen. Hiermee wordt de traditie van het Atheïstisch Verbond voortgezet om jaarlijks een Atheïst van het Jaar te huldigen en deze een sierobject in de vorm van een steen met logo te overhandigen. Achterop Vrijdenker 2021-02 kunt u zo'n object zien.

11 oktober 2014 in Oudaen te Utrecht, Saskia Spigt overhandigt het beeldje 'La libre pensée' aan Hafid Bouazza.

Foto R. van Elst.

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys hogescholen.

Sven Borghart (Goes, 1999) is masterstudent Environmental Sciences, Policy and Management aan de Central European University in Wenen, Oostenrijk.

Jaap van Dijk (Oostzaan 1950) gepensioneerd fijnmechanicus, ex-voorganger pinkstergemeente, voorheen uitgever van Vlaamse christelijke bladen, medewerker digitale vaardigheden Westfriese bibliotheken, vrijdenker en opmaker De Vrijdenker en secretaris van De Vrije Gedachte.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde sociologie en (deels) rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i. en opmaker a.i.; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Tirannenmoord, Van Caesar tot Hitler*.

Dr. Joseph Hugh McKenna (64) is hoofddocent geschiedenis van religieus gedachtegoed aan de Universiteit van Californië, Irvine.

Enno Nuy (Aerdts 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Kenneth van Oost (België 1960) is internationaal werkzaam geweest in de logistiek, is geïnteresseerd in progressieve politiek, de problematiek individu-collectief, memetics; is lid van de Gentse Cultuurvereniging.

Herman Reimes was als jongere een overtuigd christen fundamentalist. Ontkeerd tijdens zijn tewerkstelling in een psychiatrische inrichting (als gewetensbezwaarde dienstweigeraar). Werkzaam geweest als werktuigbouwkundig constructeur. Gaf na zijn veertigste regelmatig liederenrecitals als bariton. Als gepensioneerde ging hij schrijven over milieubehoud en religie en liet hij een vijftal boeken het licht zien, met als recentste *Realistisch omgaan met religie*.

Eelko de Vos (Den Haag 1971) is een kubernetes cloud-engineer, ex-bestuurslid van stichting SF Report en stichting Hoogbegaafd! en heeft aan de TU Delft gestudeerd met als afstudeerrichting Kunstmatige Intelligentie.

Riana Zandbergen (Rijnsburg 1956) is bestuurder geweest van grote organisaties, inmiddels gepensioneerd. Geïnteresseerd in gelijkstellen en gelijk behandelen van groepen en mensen, in het bijzonder van vrouwen en mensen met kleur.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

Allen hartelijk dank voor hun bijdrage(n)!

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden